

12263

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

12263

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hayati HAZİR

Meşkûre YILMAZ

Konya 1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
GİRİŞ	I
I. 1. KURUCULARIN BİYOGRAFİLERİ	1
A. Fethi Okyar	1
B. Nuri Conker	3
C. Ağsoğlu Ahmet	5
D. Diğer Mebuslar	6
2. SERBEST CUMHURİYET FİRKASININ İDEOLOJİSİ	11
II. SERBEST CUMHURİYET FİRKASINI DOĞURAN ŞARTLAR	16
1. Ekonomik Şartlar	16
2. Siyasi Şartlar	23
3. Rejimin Çok Parti Gereği	24
4. Atatürk'ün Çok Parti İsteği	27
5. Dünyanın isteği	31
6. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Siyasi Sistem içindeki yeri	32
7. Halkın isteği	41
III. PARLAMENTO DIŞI FAALİYETLERİ	55
IV. PARLAMENTO İÇİ FAALİYETLERİ	65
V. SERBEST CUMHURİYET FİRKASI'NIN KAPANIŞI	75
VI. SERBEST CUMHURİYET FİRKASI'NIN SİYASİ TARİHİ- MİZE KATKISI	85
SONUÇ	90
EKLER	92
BİBLİYOGRAFYA	99

G İ R İ Ő

Fethi Bey ilk T.B.M.M. içişleri bakanlığı yapmış Milli Mücadeleden sonra barış görüşmeleri için Londra'ya gönderilecek kadar güven duyulmuş, bu güven ve yakınlıktan dolaydır ki Paris büyükelçiliği görevini yürütürken Atatürk tarafından S.C.F.'ni kurma görevi verilmiştir.

Ülkede devam eden C.H.F. yönetimi devletçi bir ekonomi politikası takip ediyordu. S.C.F.'nin takip etmeyi vaad ettiği ekonomi politikası ise liberaldi. Ayrıca tek dereceli seçim sistemi ve kadınlara da siyasi haklar verilmesini programına almıştı.

Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk denemesi 1924 yılında yapılmıştı. Ancak gerek partinin kuruluş şekli gerekse gelişen olaylar bu partinin yaşamasına imkan vermemişti.

1924'den 1930'a kadar gelişen iç ve dış olaylar ile cumhuriyet idaresinin gereği olduğundan 1930 yılında ikinci defa çok partili hayata geçiş için teşebbüste bulunulmuştur.

Hazırlanmış olduğumuz bu tezin konusu S.C.F. olduğu için S.C.F.'ni doğuran şartlar üzerinde durmamız gerekiyor. Bu şartların başında ekonomik sıkıntılar geliyor. Tabii 1929 yılında bütün dünya da yaşanan bunalımında bunda payı var. Ancak tek parti yönetiminin uyguladığı devletçi politika hür teşebbüsü fazlasıyla engellemekteydi.

Ekonomideki bozuklugun yanısıra T.B.M.M.'inde suskunlugun yaşanması, eleştirinin olmayışından dolayı yanlışler görüldüğü, bilindiği halde söylenemediği için huzursuzluk artmıştır.

29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanından beri geçen yedi senede rejimin adı konmuş olmasına rağmen işleyişini sağlayacak çok partili hayata geçiş bir türlü sağlanamamıştı. Özellikle yazarlar ülkede meydana gelen aksaklıkları gidebilmeyenin ve rejimin işlerlik kazanmasının ancak muhalif partilerle sağlanabileceğini savunuyorlardı.

Atatürk'te Amasya Tamimini, yayınladığı gündenberi çok açık bir şekilde egemenliğin millete ait olması inancı mevcuddu. Atatürk model olarak tam bir Avrupa devleti gerçekleştirmek istediği için bu inancının yanında Avrupa devletlerinin Türkiye'deki yönetim hakkındaki düşüncelerini de gözden uzak tutmuyordu. Ayrıca 1930'lu yıllarda Almanya'da, İtalya'da, Rusya'da dikta rejimlerinin hakim oluşu, İspanya ve Japonya'da monarşi yönetimlerinin devam etmesi Atatürk'ü bir diktatör durumuna düşürebilirdi. Bütün bu sebepler O'nu güdümlü de olsa çok parti denemesine götürdü.

S.C.F. çok kısa bir süre yaşamasına rağmen Fethi Bey yaptığı gezilerle ve kurduğu teşkilatlarla bir hayli mesafe katetmiştir. Ayrıca teşkilatlarını tamamladıkları yerlerde mahalli seçimlere girmişlerdi.

S.C.F. mahalli seçimlere girdiği yerlerde güçlüklerle karşılaştı. Bunun en önemli nedeni de devlet memurlarının hepsinin kendilerini C.H.F. nin birer temsilcisi olarak görmelerinden kaynaklanıyor.

Parti mutemetleri sadece muhalif partiye karşı değil kendi partileri içinde ilerlemek isteyenlere bile engel oluyorlardı.

Halk kendi adını taşımasına rağmen C.H.F. dan memnun değildi. Halk Fırkası'nın keyfi idaresinden adaletsizliğinden bıkmıştı. Yeni parti onlar için bir ümit ışığı olmuştu. Halkın S.C.F. lideri Fethi Bey'e gezileri sırasında gösterdiği ilgi bunu açıkça gösteriyor.

S.C.F.'nin parlamento içi faaliyetleri soru ve gensorulardan ileri gitmez. Bununla beraber Fethi Bey mecliste içişleri bakanı hakkında verdikleri gensoru sırasında büyük bir mücadele verir. Partiyi de fesheder.

Kuruluşunun güdümlü olduğu üzerinde görüşler yoğunlaşmasına rağmen S.C.F. siyasi hayatımıza geçici de olsa canlılık kazandırması bakımından önemlidir.

I. KURUCULARIN BIYOGRAFİLERİ

A. Fethi Okyar

Fethi Bey, 1880 yılında Pirleppe de doğmuştur. 1943 yılında ölmüştür. 1903'de Kurmay yüzbaşı olarak orduya katılan, 1906 yılında da İttihat ve Terakki Cemiyetine giren Fethi Bey, anılarında bu kuruluşa girişi ile ilgili olarak şöyle diyor: "Benim cemiyete girişim, daha sonra Bursa valisi olan ve bizden üç sınıf evvele kurmay subay olarak Manastır kolordusunda vazifeli İsmail Hakkı Bey aracılığı ile dir. Enver, Cemal Beyle, dahasonra Şam'daki vazifesinden Selanik'e gelen kolbaşası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu"(1).

Fethi Bey, 31 Mart Ulayından sonra II. Abdalhamit tahttan indirilip selanik'e gönderildiğinde onun muhafızlığına atanmış(2) bu görevi sürerken 1910 yılında Paris elçiliğinde "ateşemiliter" olarak görevlendirilmiştir(3). Paris'te bulunduğu sırada italyanlar'ın Trablusgarp'a saldırmaları üzerine sevaşa katılmak için Eylül 1911'de gizlice buraya geçen Fethi Bey, aynı yıl içinde yeniden Paris'e oradan da İstanbul'a dönmüş ve 30 Aralık 1911'de Meclis-i Mebusen'e Manastır mebusu olarak girmiştir(4). Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Umumi Katipliği" görevine getirilmiş(5) bir süre sonra ise sofya elçiliğine atanmış-

(1) Okyar, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, Yayına Hazırlayan Cemal Kutay, İstanbul, 1980, S: 470-471-476-477-478

(2) Okyar, Fethi; a.g.e., S. 42

(3) a.g.e., S. 123

(4) a.g.e., S. 133-135, 139, 145

(5) a.g.e., S. 148

tır(6). 21 Aralık 1917'de İstanbul'a dönmüş ve İstanbul mebusu seçilmiştir(7).

8 Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesi istifa edince İzzet Paşa kabinesinde "dahiliye nazırı" olmuş, bu görevi 8 Kasım 1918'de Tefrik Rüştü Bey kabinesi kuruluncaya kadar sürdürmüştür(8).

19 Mart 1919'da tutuklanarak Mekiraga Bölüğü'ne kapatılmış, 27 Mayıs 1919'da Malta'ya gönderilmiş ve buradan ancak 30 Ağustos 1921'de kurtulabilmiştir(9).

Malta'dan kurtulan Fethi Bey, Milli Mücadeleye katılmak üzere 8 Ağustos 1921'de Ankara'ya gelmiş 11 Ekim 1921'de de "Dahiliye vekilliğine" seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Mart 1922 barış imkanlarını araştırmak için Londra'ya giden ve Eylül 1922'de Ankara'ya dönen Fethi Bey(10) 13 Ağustos 1923'de "Başvekillik"e getirilmiş(11) ve bu görevi 26 Ekim 1923'e kadar sürmüştür. Cumhuriyet döneminde T.B.M.M. nin ilk başkanı seçilmiş, İsmet Paşa'nın başvekillikten çekilmesinden sonra yeniden başvekil olmuştur. Şeyh Said isyanı üzerine bu görevden 1 Mart 1925'de istifa ederek ayrılan Fethi Bey, 27 Mart 1925'de Paris Büyükelçiliğine atanmıştır.

(6) ä.g.e., s. 202-203, 214 vd.

(7) ä.g.e., s. 229

(8) ä.g.e., s. 242-244

(9) Okyar, Fethi; ä.g.e., s. 323

(10) Okyar, Fethi; ä.g.e., s. 323

(11) Atatürk; Nutuk; cII(1920-1927) M.E.B. İstanbul, 1972, s.794

S.C.F.'nı kurma görevi de Fethi Bey'e Paris büyükelçisi iken verilmiştir.

B. Nuri Conker

S.C.F.'nin "Umumi kâtipliği" görevini yapmış olan Nuri Bey, 30 Eylül 1881'de Selânik'te doğmuştur. 11 Ocak 1937'de ölmüştür.

Selânik Askeri Rüstiyesi, Manastır Askeri İdadisi ve İstanbul'da Harbiye Mektebi'ni bitiren Nuri Bey, "Pi-yade Mülâzımıevveli" rütbesi ile 1902'de subay çıkmış, 1905'de ise mümtaz yüzbaşı" olarak Harp Akademisini bitirmiştir. Bundan sonra, 1909'da Selânik'te görevli iken Hareket Ordusuna gönüllü katılmış ve İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa'nın yaveri olmuştur. 1910 yılında Arnavutluk harekâtın da, 1911'de Trablusgarp savaşında gönüllü olarak bulunmuş, aynı yıl Çanakkale'ye daha sonra da İstanbul'a atanmıştır. Balıkesir'de 24. Alay Komutanı olarak bulunduğu sırada 1915'de Anafertalar ve Conkbayırı savaşlarına katılmış, 1915'de Muş cephesinde, 1917'de Kafkas savaşlarında bulunmuş, aynı yıl Lahey'e ateşe militer olarak gönderilmiştir. 1920'de Milli Mücadeleye katılan Nuri Bey, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara ve Adana vali ve komutanlığı görevlerini yapmış, 1921'de T.B.M.M.'nce Almanya'ya gönderilmiş, 1923'de de Kütahya mebusu olmuştur.

Nuri Bey, S.C.F.'nin umumi kâtipliğine getirildiğinde Kütahya mebusuydu.

(12) Yücel, Hasan Ali; Nuri Conker; Zabit ve Kumandan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1959, S.3-7

Nuri Bey Gazi'nin en yakın arkadaşlarından dendir. Fethi Okyar, yalnız kaldıkları zamanlar Atatürk'e "Mustafa" diye edî ile hitap edebilen tek kişinin Nuri Bey olduğunu açıklamaktadır. (13).

Gazi Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1930'da Yalova'da Nuri Bey'e yeni kurulacak partiye girmesini(14) 11 Ağustos 1930'da "fırka umumi katibi" olmasını bildirmiştir(15).

Gerek Fethi Okyar ve gerekse Ahmet Ağaoğlu S.C.F. ile ilgili anılarında Nuri Bey'in o sıralarda İsmet Paşa'nın tutumuna karşı olduğunu belirtmektedirler(16).

Hatta Okyar, Gazi Mustafa Kemal'in daha sonraları "Seni muhalif fırkaya ben geçirmedim. İsmet Paşa'ya Muhalif olduğun için kendin geçtin." demiş olduğunu bile ileri sürmektedir(17). Cemal Kutay ise, osıralar da daha Fethi Bey Türkiye'ye gelmeden önce Nuri Bey'in Fuat Bulca'ya bir muhalif fırkanın kurulacağını ve bu fırkada kendisinin de bulunacağını, söylemiş olduğunu yazmaktadır(18).

Nuri Bey Hem Gazi'ye yakın bir kişi hem de Fethi

(13) Okyar, a.g.e.; S.412,(not1)

(14) Okyar, a.g.e.; S.446

(15) Okyar, a.g.e.; S.493

(16) Ağaoğlu,Ahmet; Serbest Fırka Hatıraları, Bahe Matb. İstanbul, 1969, S.19

(17) Okyar, Fethi; a.g.e.; S.464

(18) Fuat Bulca, Cemal Kutay'a söylemiştir. Okyar, 381 Cemal Kutay'ın notu

Bey'in sevdiği ve güvendiği bir kişidir(19).

C. Ağaoglu Ahmet Bey

Fethi Beyi, İkinci bir siyasi parti kurmakla görevlendiren Gazi Mustafa Kemal bunu yaparken onun gerek kişiliği ve gerekse siyasi eğilimleri bakımından ele almış gelişi güzel bir seçim yapmamıştır. Bunun örneğini Ağaoglu Ahmet Beyde de görüyoruz.

1869'da Azerbaycan'da doğan Ağaoglu Ahmet Bey 1939 da ölmüştür. Orta öğretimini Tiflis'de, yüksek öğrenimini de Paris'te yapmış ve genç yaşlarında iken yazı hayatına atılmıştır. 1894'de Azerbaycan'a dönen Ağaoglu Ahmet Bey, 1908 yılında İstanbul'a gelmiş, kısa bir süre için yaptığı "maarif müfettişliği"nden sonra, "Jeune Turc" dergisinin kurucuları arasına girmiş ve Türk Ocağı'nda yöneticilik yapmıştır. Bundan sonra sırası ile 1913'de Darülfunun'a atanmıştır, bu arada "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinin başyazarlığını yapmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında Mebusan Meclisi'ne girmiş ve Ittihat ve Terakki Fırkası Ummi Merkez üyesi olmuştur. Savaşın bitiminde Malta'ya sürülen Ağaoglu Ahmet Bey, 1921'de serbest kalınca Anadolu'ya geçmiş, "Matbuat Umum Müdürlüğü" görevinde bulunmuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ikinci ve üçüncü dönem Kars Mebusu olmuştur. Bu arada "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde de başyazarlık yapmıştır(20).

Ağaoglu Ahmet Bey, T.B.M.M.'nde üçüncü dönemde Kars

(19) Okyar, Fethi, a.g.e.; S.464

(20) Türk Ansiklopedisi, Ağaoglu Ahmet Maddesi c.I.; S.225

mebusu bulunduğu sırada, 7 Ağustos 1930'da, S.C.F.ni kurmak için Fethi Bey'den sonra Gazi Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmiştir(21).

Zekariye Sertel Ağaoglu Ahmet Bey için "içlerinden (kurucuların) yalnız Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu." diyor(22).

Şevket Süreyya Aydemir ise "Batı manasında bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu" demektedir(23).

D. Diğer Mebuslar

Fethi, Nuri ve Ahmet Beylerden sonra C.H.F.'nden ayrılarak S.C.F. na katılan öteki mebuslar şunlardır:

Ankara Mebusu	: Talat
Aydın Mebusu	: Dr.Reşit Galip
Bilecik "	: Rasim (Oztekin)
Bursa "	: Senih (Hızıroğlu)
Elazığ "	: Nakiyeddin (Yücekök)
Erzurum "	: Tahsin (Uzer)
İstanbul "	: Ali Haydar (Yuluğ)
İstanbul "	: Süreyya Paşa (İlmen)
Kocaeli "	: İbrahim Süreyya (Yigit)
Niğde "	: Ali Galip
Sinop "	: Refik İsmail (Kakmacı)

Şebn Karahisar Mebusu : Mehmet Emin (Yurdakul)

Bu mebuslardan bazıları, S.C.F.na Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine, bazıları da kendiliklerinden girmişlerdir.

(21) Okyar, a.g.e. S.442

(22) Sertel, Zekariya; Hatırladıklarım, İstanbul, 1968, S.193

(23) Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam, Mustafa Kemal Cilt III, İstanbul 1969 S.39

Gazi Mustafa Kemal, Tahsin Bey'e S.C.F. ne katılmasını, Nuri Bey'e yeni partiye girmesini söylediği sırada 9 Ağustos 1930'da bildirmiştir(24). Tahsin Bey; Fethi Bey, Ağaoglu Ahmet Bey ve Nuri Beyden sonra S.C.F. ne katılan dördüncü mebusdur. Fethi Okyar ve Ağaoglu Ahmet 'in belirttiğine göre Tahsin Bey, Gazi Mustafa Kemal'in "çok yakın ve eski dostu"dur (25) İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişilerinden olan Tahsin Bey, Fethi Bey Selânik'de II. Abdülhamid'in muhafızlığını yaptığı sırada onunla birlikte çalışmıştır.Fethi Okyar, anılarının bu döneme ilişkin bölümünde ondan "eziz dostum" diye söz ederek kendisi ile de olan yakınlığını belirtir (26).

Okyar'ın belirttiğine göre, aynı tarihte, yani 9 Ağustos 1930'da Gazi Mustafa Kemal'in S.C.F. ne katılmasını istediği bir başka mebus da Dr. Reşit Galip'dir(27).Ancak Reşit Galip'in partideki çalışmaları kısa sürmüş ve İzmir olayları üzerine 7 Eylül 1930 da S.C.F. ndan ayrılmıştır(28).

Ankara mebusu Talât Bey'in S.C.F. ne katılması da Okyar'ın anlattığına göre şöyle olmuştur: Gazi'yi görmek için hep birlikte Yelova'ya gelmiş olan Ankara mebusları 10 Ağustos 1930 gecesi yemekte buldukları sırada Talât Bey söz alarak T.B.M.M. nde gurup ve genel kurul toplantılarında hiçbir mebusun söz hakkı kalmadığını, bütçe görüşmelerinde bile hiç kimsenin bir öneri yada eleştiride

(24) Okyar a.g.e., S.446

(25) Okyar; a.g.e., S. 446, not 1, A. Ağaoglu; a.g.e.S.18

(26) Okyar ; a.g.e., S.118

(27) Okyar; a.g.e., S. 446

(28) Cumhuriyet, 8 Eylül 1930

bulunamadığını, hattâ bir günde beş-on bakanlık bütçesi-
nin görüşülmeden kabul edildiğini söylemiş, bunun üzerine
Gazi Mustafa Kemal, Talât Beyin C.H.F. nden istifa dilek-
çesini, C.H.F. nin buna vermesi gereken cevabı S.C.F. na
katılma dilekçesini ve Fethi Beyin bu dilekçeye vereceği
cevabı da hemen orada kendisi yazdırmıştır(29).

S.C.F.na ilk katılanlardan biri de Mehmet Emin
(Yurdağul) dur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli ça-
lıştığı dönemde 1907'de bu kuruluşa giren, II. Meşrutiyet-
in ilânından sonra Trabzon İttihat ve Terakki Cemiyeti
Merkezi Heyeti üyeliğinde bulunan, Türkçülük akımının ön-
de gelen kişilerinden olan ve "Milli Şair" olarak tanınan
Mehmet Emin de gene Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine
C.H.F. nden ayrılarak S.C.F. na girmiştir. Mehmet Emin,
Gazi Mustafa Kemal'e olan bağlılığı ile tanınmaktadır ve
birçok şiirinde de bu bağlılığı ona karşı olan sevgi ve
saygısını dile getirmiş bulunmaktadır.

Gene Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine S.C.F.na
giren mebuslar arasında, onun "sevdiği eski bir silâh ar-
kedaşı" olan(30) Bilecik mebusu Rasim Bey de bulunmakta-
dır.

Kendi istekleriyle, daha doğrusu Gazi Mustafa Ke-
mal'den bir uyarı almaksızın S.C.F. na girenlerin başında
İstanbul mebusu Ali Haydar Bey gelmektedir. Ali Haydar, 10
Ağustos 1930'da Yalova'da bulunan Fethi Bey'e telgrafla

(29) Okyar, Fethi; s.g.e., S.449

(30) Us, Asım; Hatıra Notları (1930-1950); İstanbul, 1966
S.20,29

başvurarak partiye girmek istediğini bildirmiştir. Cumhuriyet döneminde İstanbul valiliği ve belediye başkanlığı, Ankara belediye başkanlığı görevlerinde bulunan Ali Haydar, bu görevleri sırasında tek parti yönetiminin büyük şehirler açısından ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları belirten bir rapor düzenleyerek İsmet Paşa'ya ve C.H.F. Umumi Katipliğine vermiş ancak bundan bir sonuç alamamış ve tüm önerileri geri çevrilmiş bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır(31). Nitekim, Ali Haydar Bey, S.C.F. na katıldığı sıradaki bir demecinde, "Eski fırkam vaadettiği umdelerin hiçbirini tahakkuk ettirememiştir. Bunun için ayrılıyorum" demiş bulunmaktadır(32).

Eski ittihatçılardan ve "Karakol Cemiyeti" kurucularından Sinop mebusu Refik İsmail ve Bursa mebuslarından Seniğ Beyler aynı tarihte ve kendiliklerinden 26 Ağustos 1930'da S.C.F. na katılmışlardır(33).

Kendiliklerinden S.C.F. na girenlerin arasında Süreyya Paşa'da bulunmaktadır. Süreyya Paşa, Ağustos ayı sonunda C.H.F. Başkanlığından izin alarak Partiye katılmıştır (34). Süreyya Paşa, anılarında, Fethi Bey' in Partiye girmesi için öneride bulunduğunu, kendisinin de bunu kabul ederek Yalova' ya gidip Gazi'den izin istediğini yazmaktadır. (35). Anılarından öğrendiğimize göre, 1927' de mebus olduktan sonra, kendi görüşlerini içeren birçok önerilerde bulunmuş, bu nedenle de kendisine bu gibi önerilerde bulunmadan önce ilgili bakanlarla görüşmesi gerektiği söy-

(31) Okyar, a.g.e., S.450, not 1

(32) Vakit, 15 Ağustos 1930

(33) Akşan, 26 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 26,27 Ağustos 1930

(34) Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet, 1 Eylül 1930

(35) İlmen, Süreyya; a.g.e., S.67

lenmiş, sonra da Gazi Mustafa Kemal onu Çankaya'ya çağırarak bu önerileri ve gazetelere verdiği demeçler nedeniyle çıkışmıştır(36). Ayrıca Süreyya Paşa, "Hükümetin hakkı ile mürakabe edilmediğini" görerek sinirlendiğini ve bu nedenle de " bazı dokunaklı layihalar" yazmaya başladığını bildirmekte ve bu yüzden de "Gazi.... birkaç kere bana çattı" (37) demektedir.

S.C.F.'nin öteki mebuslarından İbrahim Süreyya Bey'e gelince, onun Gazi Mustafa Kemal'in güvendiği bir kişi olduğunu, Derne'de birlikte çarpıştıklarını, İbrahim Süreyya Bey'in o sıralar Mustafa Kemal'in "Muamelât Şubesi"ni yönettiğini, Nakiyeddin Bey'in ise Gazi'nin "hoca" sı olduğunu biliyoruz.

(36) Aynı yerde, S. 68

(37) İlmen; a.g.e.; S.68

2- SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ IDEOLOJİSİ

Ağaoğlu Ahmet Bey programın hazırlıkları süren esasıl program için bir giriş ve kroki niteliğinde olduğunu bildiriyor(1).

Okyar, çok zaman bulamamış olmanın, sınırlı imkânları içinde kaleme alıp, Ağaoğlu Ahmet ve Nuri Beylerle gözden geçirdikleri esas prensipleri Gazi'ye gösterdiği zaman, temel muntevâdan çok memnun kaldığını kendisini tebrik ettiğini, şahsi teşebbüs, Düyun-u Umumiyye, tek dereceli seçim, kadınlara seçim hakkı gibi maddeler üzerinde durduğunu, düşüncelerini söylediğini esaslar baki kalarak teferruâtta bazı değişiklikler yaptığını kaydeder.

Ayrıca Fethi Bey fırka ile doğrudan doğruya ilgili olmasa da, memleketin geleceği üzerinde etkili olacağına inandığı esas görüşlerini Gazi'ye şu şekilde bildirir:

"Ben, kendimi idrak ettiğim günden beri liberal düşünceye sahip insanımdır. Bunu bilirsiniz ben, fertlerin, şahsi teşebbüs kudretlerinin yine devletten gelecek, devletin takip ettiği siyaset neticesinde teşekkül edeceğine inanmışımdır. Bugün bu yok. Devlet, daha çok vergi toplayıcı bir mekanizma işte İsmet Paşa ile aramızdaki büyük ve temel ayrılık buradadır. Bu itibarla, fırkamızın

(1)Vakit, Cumhuriyet 12 Ağustos 1930

programına şahsi teşbbüse yardımcı olacağımızı keymakta ısrarlıyım. Liman Tekeli gibi, Kabotaj hakkını nazariyede bırakan müdahalelere de temelden karşıyım. Eğer ciddi bir denetim ve kanat mahsulü hareket yaratmak istiyorsak hakiki tenkitlere tahammül etmeliyiz"(2).

Prensipler onbir pragrafta toplanmıştır:

İlk madde de; S.C.F. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik ilkelerine bağlı olduğu belirtilerek bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi amaç edinilmiştir. deniyor. Anayasa da yer alan hürriyet ve dokunulmazlık haklarının istisnasız herkes için geçerli olup takip edileceği vadediliyor.

İkinci madde de; vergilerin milletin gücünü aşmayacak derecede olacağını, vergiler toplanırken yolsuzlukların kaldırılacağı belirtilirken bu konuda hükümetin takip ettiği politika eleştiriliyor.

Fethi Bey Necmeddin Sadık ile yaptığı görüşmede; "Hükümetin iktisadi ve mali siyaseti iyi neticeler vermemiştir. Şimendifer meselesiyle fikrimce bugünkü nesle tahammülünü aşan vergiler yüklenmiştir." diyor.

Necmeddin Sadık Bey'in "-Hükümet'in bu sene bütçesini toplayacağını ümid ediyor musunuz?" sorusuna Fethi Bey Devlete olan borçlarını vermiyenlerin hapsedildiğini bundan dolayı vergi borçlarından hapse gireceklerine vergilerin ödeyebilecekleri hadde indirilmesi adil vergi sistemi getirilmesi ve fertlerin refahını artıracak, vasıta-

(2) Okyar, a.g.e., S.469-470-471

talı vergilerle devlet hazinesini doldurmayı tercih ettiğini, halbuki hasiphanelerin şahsi cürümlerden çok, vergilerini verememiş olanlarla dolu olduğu gerçeğini gözününe alarak şu cevabı verir; "-Vergilerini veremedikleri için hapse girenlerin sayısı ortadadır. Bu açık tablo da vergilerin tahammülün üstünde olduğunu gösteriyor. Hükümetin takip ettiği bütçe sistemi ise vatandaştan doğrudan alınmış vergi tarzına dayanıyor."

Üçüncü maddede "devlet gelirinin verimli olarak harcanmasına ve büyük bayındırlık teşebbüslerinin yalnız bir nesle yüklenmesinden kaçınılması ve israfı mücadele edilmesini öngörüyor. Hükümetin iktisadi ve mali siyasetini eleştirerek şimendifer için yapılan fedakârlık nisbetinde bayındırlık işleri meydana getirilmemiştir. Masrafların mühim bir kısmı faizlere ve komisyonlara gitmektedir. İsraflara nihayet vermek, fırkanın en esaslı umdesidir."

Dördüncü madde de paramızın bir an evvel tesbiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye ve yine Necmeddin Sadık Beyle yaptığı görüşme de Fethi Bey bu konuda şöyle diyor:

"Ecnebi sermayesinin memlekete girmesi için en büyük engel paramızın istikrar kazanmasıdır. Hiç kimse sağlam parayı, istikrarı olmayan paraya çevirmek istemez. Bu sebeple paramızın istikrarı için tedbir almak ve bu amacı bir an evvel faaliyet sahasına getirmek lazımdır. Ondan sonra ecnebi sermayenin memleketimize girmesi için yol açılmış olur."

Programın bundan sonraki maddelerinde Fethi Bey'in

mektubunda C.H.F. sı yönetimine karşı yönelttiği eleştiriler yer alıyor.

Mektupta hükümetin ekonomik siyasasına yöneltilen, ancak genel bir anlatım içinde açıklanan eleştirilere konu olan uygulamaya karşı S.C.F.'nin ne yapmak istediği programın beşinci maddesinde belirtilmektedir. Bu maddeye göre; "Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır.

Altıncı madde bunu bütünleyen ve ekonomik siyasa ile ilgili olan maddedir: "Köylünün ve çiftçinin çok uzuz faizle ve zor olmayan usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması Fırkanın en mühim maksatlarından dır. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın, memlekette Zirai Kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması esastır.

Yedinci maddede ise "dahili sanatlar"ın geliştirilecek olduğu, Teşvik-i sanayii Komunun gereği gibi uygulanacağı ve kapsamının gereği gibi uygulanacağı ve kapsamının genişletileceği, sanayi ve Maden Bankasına gereken önemin verileceği, yerli ürünlerin korunacağı ve dış satımların sağlanması için tedbirler alınacağı öngörülmüştür.

Programın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri yönetimle ilgilidir. Sekizinci madde de halkın devlet dairelerindeki işlerinin çabuk bir biçimde çözümleneceği, rüşvet ve yolsuzluklara son verileceği, dokuzuncu madde de mahkemelerinin çalışmalarının çabuklaştırılacağı, sürekli denetim-

ler yapılacağı, adliyenin eksiklerinin giderileceği öngörülmektedir.

Programın onuncu maddesi dış piyasa konusunu kapsamaktadır. Bu madde de de, "Fırka, harici siyasetin de Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde olmasına ve kuvvetlenmesine Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette işbirliğine ehemmiyet verecektir denilmektedir.

Programın son maddesi olan onbirinci madde, S.C.F. nin tek dereceli seçim sisteminin gerçekleştirilmesini ve siyasi hakların kadınlara da tanınmasını savunacağını belirtmektedir(3).

(3) Okyar, a.g.e. S. 470-471-476-477-478

II. SERBEST CUMHURİYET FİRKASI'NI DOĞURAN

ŞARTLAR

1. Ekonomik Şartlar

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra kurulan S.C.F. Türkiye Cumhuriyetinde çok partili hayata geçiş için önemli bir denemeydi.

1929 yılının sonundaki huzursuzluk ve bunalım havası, 1930 yılının başında kulak fısıltılarından basına kadar yayılan yolsuzluk dedikoduları, rüşvet ithamları ve dış ülkelerde bile yankılanan dikta söylentileriyle daha da şiddetlenerek devam etti. Öylesine bir iç huzursuzluk hüküm sürmeye başladı ki Mustafa Kemal Paşa, Mart sonlarında, bir yabancı gazeteciyle yaptığı konuşmada "idare işlerine sizin sandığınız gibi karışmıyorum. İшти karşınızda bir bakan var görevine karışıp karışmadığımı ona sorunuz" demek zorunda kaldı. Buna karşı yabancı gazeteci "Basına niçin serbestlik verilmiyor?" diye sordu. Mustafa Kemal Paşa bu soruyu "idare ve hükümetin mezhebine taarruz etmemek şartıyla basın serbesttir." diye cevapladı (1) (2).

(1) Gologlu, Mahmut; Devrimler ve tepkiler, Başnur Metbaası Ankara, 1972, S. 273

(2) Atatürk, Mustafa Kemal; Atatürk ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, C.III, S.87

Şu hissediliyordu ki 1930'da ve hele dünya iktisat buhranının etkisiyle memlekette bir huzursuzluk vardı.

"Halkın ruhi durumu, hele nispeten uyanık olan Karadeniz, Ege, Akdeniz bölgelerinde oldukça tedirgindi, Gazi bu arada Çankaya'da dil, tarih gibi çalışmalara ağırlık veriyordu. Halkın karşısında artık hükümet vardı. Bu hükümet ise halk içinde, daha ziyade parti kademeleri ve şahısları ile beraberdi. Fakat halk hem partiden, hem hükümetten memnun değildi, 1930 sıralarında C. H.F. halktan kopmuştu. Halkın dışında dar, basit bir bürokrat hizbiyle, bu hizbi ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftarlardan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden "mutemetler" (inanılanlar) aşırı tahakküm ve menfaat yollarına pek sapmamakla beraber, ne merkezin, ne de halkın be-nimsediği insanlardı. Merkezde ve taşralarda partili olmak demek, gelecekte birşey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Özetle inkılâp partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı dar bir klik...

Halk tedirgindi. Bilhassa ihracat malları yetiştirilen uyanık bölgelerde; Karadeniz, Ege, Akdeniz mantıklarında iktisadi buhran bütün şiddetiyle hükmünü sürdürüyordu. Fiatlar sıfıra düşmüş gibiydi. Ona rağmen malın alıcısı yoktu. Hele ihraç mallarının aracılığıyla geçen şehir ve kasaba orta sınıfları açıkça şikayetçiydi. Orta ve Doğu Anadolu'nun yalnız hububat ve hayvancılık

yapan köylü ve şehirli halkı ise, gerçi, uysal, sessiz, ama bitkindi. Bir çok yerlerde buğdayın fiyatı 2 kuruşun altında, bir davarın fiyatı 4 lira etrafında idi. Hükümet ve parti ise, halka inemiyor ve gerçekleri halka anlata-mıyordu.

İktisadi buhran, vilayetlerde tam bir çaresizlik havası yaratmıştı. İşte o sıralarda Gazi, havayı dalga-landırmamanın artık vakti geldiğine inanmış olacaktı ki, yeni bir teşebbüsü ele aldı. Bu teşebbüs iktisadi değil siyasi olacaktı. Fakat bu yönden bir sondajla da halkın duygularını belki daha iyi kanallize etmek mümkün olabi-lirdi. Bu yeni teşebbüs, yeni bir siyasi parti kurmak çabasıydı. Ama bir vesayet partisi... Yani ipuçları elde tutulan, kontrol, hatta yönetim altında bir parti... İş-te Serbest Fırka bu hava içinde doğdu⁽³⁾.

Mustafa Kemal kuşkusuz ülkede rejime karşı için i-çin oluşmakta olan muhalefeti sezinlemekte idi, hükümetin izlediği ekonomik politikanın açıktan açığa eleştirilip daha doğru bir yöne götürebilmesi için ikinci bir partinin kurulması gerekliliğini bir çözüm yolu olarak görüyordu⁽⁴⁾.

Halk S.C.F.'ye koşuyordu. Halkın SCF'ye koşmasının sebebi neydi?Hiç şüphe yokki, halk kendi ismini taşıyan bu Halk Fırkası'ndan memnun değildi. Gazi Bile bunu anlamıştı. İsmet Paşa hükümeti halkı memnun edemiyordu (5).

(3) Aydemir, a.g.e., S.379-380-381

(4) Teziç, Erdoğan; Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, İs-tanbul, 1976, S: 245

(5) İlmen, Süreyya; Zavallı Serbest Fırka, Muallim Gücüye-ner Yayınevi, İstanbul, 1951, S: 28

" Köylüleri harekete geçirmek için yapılacak pek bir şey yoktu, durumun düzeleceği sözlerine de kulak as-mıyorlardı. Memurların aldığı aylık kendilerine yetmiyor bu da onlara rüşvet yollarını açıyordu. Karadeniz dağla-rında yine eşkiyeler türemeye başlamıştı, bunları bastır-mak için üzerlerine asker yollandı. Kürdistanda da daha ciddi bir karışıklık çıkmıştı. Bütün bu işler para isti-yordu. Devlet tekellerinin doğurduğu yoksulluklara ekle-nen fiat artışları bir yandan; köylünün malını pazara ta-şması için yol yokken, demiryolu yapımına harcanması öbür yandan hoşnutsuzluk yaratıyordu. İsmet Paşa'nın gü-tüğü politika genellikle kötüleniyordu. 1930 başlarında Yarın gazetesi, ona karşı açıkça saldırıya geçti. Basın-da , hükümetin serbestçe yerildiği beş yıldanberi ilk olarak görülüyordu. Üstelik Gazi'ninde bu eleştirileri bağışladığı belli oluyordu. İsmet Paşa'dan yeni bir ik-tisadi program hazırlamaya söz vermesini istedi.

Ama, Gazi'nin niyetleri bu kadarla da kalmıyordu. Yazın sonunda, kendi hükümetine karşı yeni bir parti ku-rulacağını bildirdi. Ekonomik kriz en sonunda ona tek parti yönetiminin kötülüklerini göstermişti. Bu sistem yüzünden hükümetin yaptığı yanlışlıklar ona itiliyor, halkın kendisine olan sevgisi sarsılıyordu, kamuoyunun eğilimlerinden uzak kalıyor; halkın hoşnutsuzluğunu be-lirtebileceği normal yollar tıkandığından, ortaya daha da gergin durumlar çıkıyor; denetim altında tutulan be-sin ona az bilgi veriyordu. Her zaman mecliste bulunama-dığı için nabzını yokleyemiyor, vekiller kendisine duru-

mu güllük glstanlık gösteriyor, böylece hükümetinin politikasn değerlendirebilmesi ve ona gerçekten yol göstermesi gçleŖiyordu. Artık parlamento da eleŖtiriye biraz olsun yer verilmesinin gerekli olduğunu anlamaya baŖlamıŖtı" (6).

"Türkiye'de 1922 - 1930 yıllarında ve sonraları yapılan devrimler tahmin edileceği üzere hkmete karŖı bir direnme yaratmıŖtır. SansyileŖme siyaseti alkollü içkilerin, sigara, Ŗeker ve tuzun, deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu hoŖnutsuzluęu daha da artırdı. Nazari olarak hususi teŖebbse taraftar olmakla beraber hükümetin güttüğü ekonomik siyaset dar bir devletçi grŖten hareket ederek ekonomik durgunluğa sebep oluyordu. 1928-1929 yıllarında kötü mahsul alınması ve dünya çapında bir ekonomik buhranın baŖ göstermesi bu durumu daha da ktleŖtirdi. Cumhuriyet Halk Partisinin tahakkümü ve üyelerinden bazılarının yetkilerinden faydalanarak Ŗahsi kaznlar sağlamaları da halk arasında hoŖnutsuzluęu bir kat daha artryordu. Mustafa Kemal'in safinda olanlar arasında daha liberal bir siyaset gdlmesine taraftar olanlar arasında daha liberal bir siyaset gdlmesine taraftartar olanların bir çoğu tek parti idaresinin kuvvetlenmesine ve konulan siyasi ve ekonomik tehditleri endiŖe ile karŖlıyorlardı. Bunların çoğu hükümetin aldığı Ŗiddetli tedbirleri ana devrimlerin yapıldığı bir devrede

(6) Knross, Lord; Atatürk Bir Milleti Yeniden DoęuŖu, Snder Yayınları, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, 1984, S. 677

zorunlu saymışlardı. Devrimler başarıldıktan sonra yasa-
ma organının meclis ve basında ifadesi bulunacak bir mu-
halefetin mürakabe ve kontrolü altında "Normal" bir hü-
kümet şeklinde dönmesi için haklı bir sebep kalmıyordu"(7).

Atatürk ikinci havalandırma ihtiyacını 1930'da
hissetmiştir. Sofrası şikayetlerle dolup taşıyordu. Yeni
inşa devrinin maddi külfetleri memlekete ağır geliyor,
şahsi menfaatleri önleyen hükümetçi sistem nüfus kazanç-
larını isyan ettiriyordu (8).

1930 yılı pekçok bakımdan karışıklıkların olduğu
dönemde liberal ve ekonomi de kapitalist liberal görüş-
melere eğilimliydiler.

Mustafa Kemal hoşnutsuzluktan doğan bu mayalanma-
yı elbette fark etmişti. Bunu devlet yapısı için şimdiye
kadar esas alınmış ilkelere sapmak yoluyla değil, si-
yasal mekanizmada yeniden bir düzenleme yapmak suretiyle
karşılamaı denedi. Bir bakıma hoşnutsuzluğa yasal bir
vana açmak; daha çokta halkı canlı biçimde devlet sorun-
larıyla ilgilenmeye çekmek; hükümetin çalışmaları hakkın-
da kaçınılmaz olan eleştirileri, arka odalarda ve sokak
köşelerinde fısıldaşmalar ve söylentiler halinden çıkarıp
bu iş için oluşturulmuş millet meclisinin tirübinlerine
aktarmak; bu şekilde ona, arkada ve gizlice hava yapmak
yerine, açıkça ve özellikle de yasa tasarılarının tartış-
malarında bunlar yürürlüğe girmezden önce görüşünü açık-

(7) Karpaz, Kemal; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, S.61

(8) Atay, Falih Rıfki; Çankaya, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, S.462

lamak imkanını vermek istedi (9).

Bu dönemde dünya ekonomik bunalımı, aslında savaşta yoksul ve yıkıntı içinden çıkan, bu yoksullukları, yıkıntıları gidermeye, onarmaya çalışan Türk ekonomisinde etkisi altına almış, halk sıkıntılarının çoğalmasına, yakınmalarına yol açmıştır (10).

Fethi Bey Gazi'ye 9 Ağustos 1930'da yazdığı mektupta memleketin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıya hükümetin beş yıldanberi takip ettiği politikanın neden olduğunu, halktan gereksiz harcamalar için vergi alındığını, hükümetin topladığı vergilerin büyük bir kısmını ağır faizlerle ve ithalat için döviz alımına harcadığını milli paranın değerinin düşüşüne engel olmadığını ve adaletin dağıtılmasında iç ve dış politikada eksiklikler bulunduğunu, köylülerin ve bütün halk sınıflarının memleketi yükseltmek için çok çalışmalarına rağmen sonucun memnuniyet vermediğini, bütün bunların mecliste tek parti bulunmasından ileri geldiğini, tek parti mensuplarının kendi hükümetlerini eleştirmekten çekindiklerini serbest tartışmanın azaldığını, hükümetin sorumsuz duruma geldiğini, Cumhuriyet idaresinin devamlı olabilmesi için millet işlerinde tartışma özgürlüğünün gerektiğini anlatıyor ve bütün bunlardan ötürü tam ve gerçekçi Cumhuriyetçi ve bütün manasıyla laik fakat C.H.F.'nin mali ve ik-

(9) D.V. Mikusch; Gazi Mustafa Kemal, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, S.375

(10) Kili, Suna; Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul, S.177

tişadi iç ve dış politikasının birçok noktalarına karşı bulunan ayrı bir parti ile siyasî mücadele sahnesine atılmak istediğini bildirerek konuyu resmi karşılayacağını öğrenmek ister.

Görüldüğü gibi partinin kurucusu Tethi Bey S.C.F.'nin doğuş nedenlerini ekonomik durumun bozukluğuna ve tek partiden dolayı hükümete karşı eleştirinin olmamasına bağlıyor.

"Bu sırada ekonomik bunalım ve iç huzursuzlukta bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Dıştan gelen karıştırmalar ve yardımlarla Dıştan gelen kıskırtmalar ve yardımlarla Doğu Anadolu sınırında bazı bağ kaldırma olayları meydana çıktı" (11).

2. Siyasi Partiler

Bu sırada T.B.M.M.'nde derin bir sessizlik vardı. Hiç bir konuda hiç bir meb'us, hiç bir eleştiride bulunmuyordu. Oylamalarda aleyhte ya da çekimser oy kullanan meb'us yoktu. Bütün kararlar ve kanunlar, oylamaya katılan meb'usların oybirliği ile kabul ediliyordu. Mesela Mayıs 1920 ayında kabul edilen 75 kanunun hepsi böyle çıkmış tek bir aleyhte ya da çekimser oy kullanılmamıştı (12).

Kısacası; memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içindeydi. Eleştiriye kaldırmanın, bısını susturmanın meclis muhalefetine imkan vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yoketmeye, huzuru getirmeğe yararı

(11) Goloğlu, a.g.e., S. 275

(12) Goloğlu, a.g.e., S. 274

olmuyordu. Fersine denetimsiz parlamentonun yarattığı hoğnutsuzluk günden güne büyüyor ve ekonomik sıkıntılar şiddetleniyordu.

Fakat olayların ve konuların eleştirilmesi ve tartışılması suretiyle gerçeği aramanın ve en isabetli tedbirleri bulmanın zorunluğu da kaçınılmaz bir nitelik ve önem kazanmıştı. Politika ve basın hayatını baskı altına almakla işlerin düzelmesine imkan olmayacağı açıkça meydana çıkmıştı ve toplumdaki genel hoğnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa da görmüş tek doğru ve güçlü tedbirin çok partili siyasi hayat olacağını kanısına varmıştı (13).

"Hakikat halde Atatürk Memleketi büyük tehlikelerden kurtarmış bir kahraman olmak itibariyle milletin büyük itimadına haiz olduğunu bildirdi. Bununla beraber halk efkarının içindeki cereyanları da yakından takip etmek isterdi. Büyük Millet Meclisinde tenkitlerin kesilmesi bu takip işini zorlaştırıyordu. Serbest Fırka'nın kurulmasını Atatürk'ün memleket idaresinde milletin nabzını yoklamak arzusu ile tefsir etmek daha doğrudur" Asım Us Atatürk'ün S.C.F.'ni kurdurmasını böyle yorumluyor (14).

3. Rejimin Çok Parti Gereği

Cumhuriyet rejimi içerisinde çok partili hayata geçiş bir mecburiyetti. Cumhuriyetin olabilmesi için birden çok siyasi parti olmalıdır.

(13) a.g.e., S. 13

(14) Us, Asım; Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul 1964, S. 134

Ahmet Aġaoġlu'na göre S.C.F.'nin Kurulması "Cumhuriyetin bir tek fırka ile idare edilmemesi faraziyesi olmuştur. Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkülünden maksadın Cumhuriyeti teyit ve takviye etmek gibi bir tasavvur olmasını kabul eyleme lazım gelir" fikrini taşıyordu (15).

Fethi Bey'in henüz S.C.F.'yı kurma çalışmaları sırasında "rejimi kuranlar rejimin iltizam ettirdiği siyasi bütün teşekkülleri ve müsaadekarlıkları kelimelerin Tazammun ettiği bütün kuvvetiyle anlamış ve tam demokrat ve Cumhuriyetçidirler... Yeni teşekkülün bizde bu imkanı temin edeceğini ummak isteriz..." diyerek muhalif partinin rejim gereği kurulacağına işaret ediyor.

Cumhuriyet gazetesinde de bu gazetenin başyazarı ve aynı zamanda C.H.F. üyesi de olan Yunus Nadi" gerçek demokrasiyi kurmak için başka yol olmadığını, demokrasiyi kurmanın demokrasiyi uygulamak olduğunu" yazar (16).

Akşam gazetesinde de Necmettin Sadık "tek partili rejimin cumhuriyette gerçek dışı, yapay bir kurum durumuna gelmiş olduğunu bunun cumhuriyeti zayıflattığını, milli egemenliğin tek desteği olan millet meclisinin de sönmeye yüz tuttuğunu, işte bu nedenle ki ikinci bir partinin gerçek bir ihtiyacın sonucu olduğunu" yazmaktadır (17).

Ahmet Cevat S.C.F.'nin kurulması modern demokrasilerin normal siyasi hayatın gereği olduğu görüşünde. Bu

(15) Aġaoġlu, Ahmet; Son Posta 2 Aralık 1931

(16) Cumhuriyet, 20 Ağustos 1920

(17) Akşam, 19 Ağustos 1930

Görüşünü 1930 yılının Kasım ayında 25 nolu Yeni Muhit dergisinde açıklıyor.

Yarın gazetesi başyazarı Arif Oruç'un görüşü de hemen hemen aynıdır. 22 Ağustos 1930 da görüşünü Yarın gazetesinde şöyle dile getirmektedir. "Fırka'nın teşkiline sebep Cumhuriyete yakışacak bir idare teessüsüne hadım olmalıdır."

Memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içindeydi. Eleştiriyi kaldırmanın, basını susturmanın, meclis muhalefetine imkan vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalmı yok etmeye, huzuru getirmeye yararı olmuyordu. Tersine, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk günden güne büyüyor ve ekonomik sıkıntılar şiddetleniyordu.

Olayların ve konuların eleştirilmesi ve tartışılması suretiyle gerçeği aramanın ve en isabetli tedbirleri bulmanın zorunluğu da kaçınılmaz bir nitelik ve önem kazanmıştı. Politika ve basın hayatını baskı altına almakla işlerin düzelmesine imkan olmayacağı açıkca meydana çıkmıştı. Ve toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa da görmüş, tek doğru ve güçlü tedbirin çok partili siyasi hayat olacağı kanısına varmıştı (18).

Ağaoglu Ahmet Bey'in S.C.F.'nin kurulması hakkındaki düşünceleri şöyle: "Ben ötedenberi söylüyorum ki, hükümet uzun müddettenberi murakabesiz kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir idare tarzı mevcut değildir. Fırkasız murakabe, murakabesiz Cumhuriyet olmaz" (19).

(18) Goloğlu, a.g.e. , S.276

(19) Ağaoglu, Ahmet; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930

Ağaoğlu Ahmet Bey bir yazısında da yine açıkça aynı gerekçeye dayanarak S.C.F.'nin kurulmasını gerektiren nedeni açıklamış bulunmaktadır. Ona göre ikinci partinin kurulmasının nedeni (mürakabe) kontrolün sağlanmasıdır. Çünkü tek parti demek, denetimsizlik demektir (20).

Meclis Başkanı Kazım Paşa Avusturya seyahati sırasında parlamento reisinden izaz ve ikram gördüklerini, reisin kendilerine Türkiye Büyük Millet Meclisinde kaç parti olduğunu sorup tek parti cevabını alınca Türkiye'de Cumhuriyet idaresi yok demiştir. (21). Süreyya ilmen Kazım Paşa'nın bu görüşü Gazi'ye ilettiği görüşünde.

4. Atatürk'ün Çok Parti İsteği

Gazi'nin istediği ölümünden sonra ayakta durabilecek ve ülkesinin yararına olacak, Batı biçiminde bir demokrasi gibi gelişecek bir sistem meydana getirmektir.

Gazi buradan yola çıkarak Fethi Bey'i çağırarak yeni partinin liderliğini almasını söyledi. Tezinin temel şuydu: "Türkiye'de tek kişiye dayanan yönetimin sona erdiğini görmeden ölmek istemiyorum. Demokratik bir muhalefet yaratmak istiyorum. Fethi Bey'in İngiliz parlamento sistemini beğenmesine değinerek, bunu ülkede uygulamak için kendisine bir fırsat verdiği" söylendi. Ayrıca Fethi Beyi son yıllarda Fransız parlamento sisteminin nasıl işlediğini de yakından görmüştü. (22).

Fethi Okyar, Gazi'nin arkasında istibdad müesses-

(20) Ağaoğlu, Son Posta, 11 Ekim 1930

(21) İlmen, a.g.e., S.36

(22) Knross; a.g.e., S.678

sesi bırakmak istemediği görüşüne: "Fikriniz çok parlaktır. Gerçekten bugünkü idare şeklimiz lafzen Cumhuriyet ise de Cumhuriyetten ziyade diktatörlüğe benzemektedir. Halbuki Cumhuriyeti şahsi idare şeklinden kurtaracak gayri şahsi hale koymak hepimiz için bir vecibedir. Bu gayeyi temin için teşebbüse geçmenizi bütün kalbimle tekrar takdir ve tebrik ederim ve inancıma göre bu teşebbüsünüz şimdiye kadar kazandığınız muvaffakiyetlerin en parlağı olacaktır, fakat mesele çok müşküldür. Kuvvet ile idareye alışmış olanlar serbest münakaşa ve ikna yoluyla hükümeti idarede zorluk çekerler. Yalnız şurası varki, kuvvete dayanarak hükümet yapmak kolaydır. Size yakışan ise güç olan ikinci şakki tatbik edebilmektir" (23).

Gazi Fethi Bey'e yazdığı mektupta "Binaen aleyh Büyük Meclis'te aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasi mücadeleye girmenizi takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telâkki ettim"diyerek çok partili hayata geçiş isteğini açık olarak belirtiyor(24).

Madem ki Cumhuriyet ilan edilmiştir, gerekleri de yerine getirilmelidir. Demokrasilerin esası çok partili hayata dayanır. Çok partili hayat olmadan demokrasi olmaz. Esasen Atatürk bunu öğrencilik yıllarındanberi düşü-

(23) Okyar, a.g.e., S.395

(24) Ağaoglu, a.g.e., S.9

ne gelmiştir. Cumhuriyet'i ilan ettikten hemen sonra bu düşüncesini dikkate alanlar 1924 de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Ancak şartlar henüz hazır olmadığı için çabuk kapanmıştır.

"Egemenlik Kayıtsız şartsız Milletindir" fikrinin uygulamaya da girmesi gerekiyordu. Çok partili siyasi hayatın esası da buna dayanıyordu. Atatürk'ün aksiyon adamı olduğu düşünüldüğünde çok partili hayatın devreye girmesinin normal olduğu ortaya çıkar.

Bu bakımdan siyasi partileri yönetecek kişilerin fikren demokrasiye yatkın olması elde ettikleri güçleri siyasi çıkarları yönünden kullanmamaları da Atatürk'ü çok düşündüren konulardanı.

Atatürk S.C.F.'yi oluşturmadan önce bu hususu dikkatle gözden geçirmiş ve bizzat bu konuyu Cumhuriyeti ilan ettiği bazı arkadaşlarıyla görüşmüş Fethi Okyar'ın bu işi yürütebileceği kanaatiyle Fırka'nın kuruluşundeki mektup teatisinin ana hatlarını beraber hazırlamışlardır.

Atatürk'ün demokrasiye geçişte samimi isteğinin yanısıra demokrasiye geçmiş Avrupa devletlerinin genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerindeki dikkat ve takibi de çok partili hayata geçişte ve dolayısıyla Serbest Fırka'nın doğuşunda etken olan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

S.C.F.'nin kuruluşuna kadar yaşanan tecrübeler göstermiştir ki cumhuriyet idaresinde seçim esastır. Ancak seçimde çok partili hayatla mümkündür. Zira siyasal iktidardan memnun olmayan halk tercihinin ancak diğer par-

tilerin varlığı halinde kullanabilir. Ayrıca siyasal iktidarın meclis denetimi muhalefetle mümkündür. Atatürk bir tarftan bunları uygulama sahasına koymayı planlarken diğer yandan da İsmet İnönü hükümetini bu sonuca hazırlama gayreti içindeydi. Zira Atatürk'te zorla yerine halkın bugünkü deyimle seçmenin isteği ön plandaydı. Bunu da tek parti devri yöneticilerini kırmadan yapması gerektiğini biliyordu. Başardı da.

Çok partili hayatın en güzel yönü hür düşünceye açık oluşudur. "Fikri hür vicdanı hür nesiller" üzerinde duran Atatürk halkın ekonomik ve siyasi sıkıntılarını rahatça tartışabilmesinden yanaydı. Serbest Fırka'nın doğuşunun bir sebebi de belkide en önemli sebeplerinden biri de bu husustu. Halk İsmet Paşa yönetiminden daha doğrusu tek parti yönetiminden memnun değildi. İktisadi ve siyasi büranlar halkı iyice rahatsız ediyordu. Bu bakımdan yönetime karşı tepki başlamıştı. Demokrasilerde bu normaldi, ama Türkiye, Cumhuriyet idaresine kavuşmakla beraber henüz çok partili hayata girmemişti.

Fakat Cumhuriyeti ilan eden Atatürk'ün esas gayesi de çok partili demokratik parlamenter hayata geçmekti. Zamanını bekledi. Halkın iktisadi ve siyasi alanlardaki hoşnutsuzluğundan dolayı mevcut yönetime tepki göstermesinin çok partili siyasi hayata geçmek için fırsat bileerek esasen varolan bu düşüncesini uygulamaya koydu.

Bir başka önemli konuda güç şartlar altında Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp cumhuriyeti ilan eden Atatürk'e karşı bilhassa ekonomik krizden dolayı halkın sevgisi

azalıyordu. Hatayı yapan hükümet kaybeden ise Atatürk oluyordu. O halde Atatürk'e göre halkın tercihini kullanacağı yeni partilere ihtiyaç vardı. S.C.F. bu şartlardan doğdu.

5. Dünyanın isteği

Atatürk yabancıların görüşlerine de önem veriyordu. Dışarı da, demokratik ülkelerde, Türkiye'nin Çok partili sistemi, Batıya göre daha aşağı olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Avrupalı yazarların, Türk sisteminin, görünüşte Batılı da olsa aslında Doğulu olduğunu söylemeleri Gazi'yi kızdırmıştı. Hem bu eleştirileri önlemek, hem de asıl amacına varmak için bugünkü hoşnutsuzluğun demokrasiye daha uygun bir biçimde ama hâlâ kendi otoritesini zedelemeyecek bir yolla, su yüzüne çıkmasını sağlamayı düşündü.

1930'larda Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini Rusya'da Stalin duruma tamamen hakimdiler. İspanya'da ve Japonya'da monarşi, düşünce ve müesseselerle iktidardır. Balkanlarda da durum farklı değil, Doğu da Irak, Ürdün, İran, Afganistan'da da yine şahsi iktidarlar hakimdir. Emil Ludvig bu hava içinde Ankara'ya gelmiştir ve Mustafa Kemal'e tuhaf sorular sormuştur. Çünkü batılı aydın, Mustafa Kemal'e başardığı işlere ve şahsiyetine bakarak, ona diktatörlüğü yakıştırmak istememiş, fakat gerçeklerden ayrılmamak kararında bir tarihçi olarak da gördüklerinden ve gerçeklerden başkasını yazmaya kendisini yetkili bulmamıştır. 1929'da Ankara'ya gelen Emil Ludvig'in tuhaf soruları ve vardığı sonuçları Mustafa Kemal'i öy-

lesine etkilemiştir ki, aradan bir yıldan çok zaman geçmiş olmasına rağmen, Serbest Fırka hareketini başlatırken gerekçe olarak ileri sürdüğü düşünceler arasında, Alman tarihçisinin hükmü esaslı ve müstakil yer almıştır (25).

Fethi Bey Yalova'dan ayrılmadan dışişleri bakanı Avrupa'dan yeni dönmüştür. Gazi yeni parti teşebbüsünün dışarıda nasıl karşılandığını merak etmektedir. Tevfik Rüştü; olayı italyan Stefanı, İngiliz Röyter, Fransız Havas, Alman D.N.B. ve diğer ajanların verdiğini ve yabancı gazetecilerin konuya çok geniş yer verdiklerini anlattı, Gazi çok memnun olmuştu (26).

6. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Siyasi Sistem İçindeki yeri

Tek parti rejimi memlekette her türlü örgütlenmeyi de yasaklamıştı. Herhangi bir örgüt, iktidara karşı kafa tutabilirdi. Onun için Halk Partisinin dışında siyasi parti kurmak yasaktı.

İşçiler, kendi haklarını savunmak için sendika kuramazdı, grev yapamazlardı. Biraraya gelseler bile, kuracakları örgütün başına mutlaka Halk Partisi temsilcilerikonurdu. Bununla kurulabilen işçi örgütleri de işçiyi değil, Halk Partisini temsil ederdi; kuvvet olmaktan uzak kalırdı.

Köylü örgütlenemezdi, gençlik örgütlenemezdi, aydın örgüt kuramazdı. Kuruluş diye ne varsa hepsi Halk Partisinin kurduğu örgütlerdi ve hepsi partinin sıkı kont-

(25) Okyar, a.g.e. , S.393

(26) a.g.e. , S.492

rolü altındaydı.

Parti devlet olarak hükmünü sürdürüyordu (27). Hükümet başkanı aynı zamanda parti başkanı da olduğundan herşey partinin denetimi altındaydı.

Gazi yerleşmiş bir cumhuriyet nizamının devlet reisliği resmîyetinin gerektirdiği iç vazifeleri ve dış siyaset işlerini yukarıdan yürütmekle beraber, halkın karşısında, artık, daha ziyade hükümet verdi. Bu hükümet ise halk için de, parti kademeleri ve şahısları ile beraberdi. Fakat halk hem partiden, hem hükümetten memnun değildi(28).

Süreyye ilmen Serbest Fırka'ya katılmadan önce C. H.F. da teşkilat içinde görevlerde bulunmuş; Bu görevi sırasında Halk Fırkası'na müracaatların çok olduğunu görerek sebebini gözlemiş ve partinin tuttuğu yol üzerine ve daima hükümet memurlarından istifade edilmek kaygısıyla bu gibi müracaatları nazarı dikkate alınmaya başlanmış ve her birisi bir memuriyete kaydırılarak baştan aşağı her memur, validen nihayete kadar, jandarma ve poliste dahil Halk Fırkası'na intisap ettirilmişti.

Bundan dolayı Halk Fırkası'da bu fırka sayesinde memuriyetlerini kazanmış olan hükümet jandarma ve polisler, mahalle imamları, muhtarları, heyet-i ihtiyariyeleri, hacılar, hocalar, hırsızlar, serseriler, mukayyedi ermeniler, rumlar, yahudiler, bile Halk Fırkası'na kaydedilmiş oy nihayetinde taksit alınmıştır (29).

(27) Sertel, Zekerîye; Hatırladıklarım, İstanbul, 1968, S.191

(28) Aydemir, a.g.e., S.397

(29) İlmen, a.g.e., S. 27-28

"Serbest Cumhuriyet Fırkası'na irtica fikirleri yakıştırılırken C.H.F. herkesi kontrol altında bulundurmak amacıyla başta valiler olmak üzere memlakette ki herkesi mesleği, dini ne olursa olsun partiye kaydetmiştir. Halkta partiye katılmak zorundaydı. Belki bir mevkiye gelebilmek ancak bu şekilde mümkündü.

Halk Partisi tek parti olarak iktidarda bulduğundan bundan güç alan partinin illerde ve ilçelerdeki birçok temsilcileri baskı ve zulüm yapıyorlardı. İddialara göre bunlar zamanın Fırka katib-i Umumilerine arkalarını dayayarak buldukları yerlerde saltanat sürüyorlardı. Bunlara fırka mutemedi (partinin inanılan adamı) deniliyordu. İllerde politika alanında çalışmak ve yetişmek isteyen aydın ve ateşli gençler bu (mutemetler) yüzünden gelişip kendilerini tanıtamıyorlardı. Ankara'ya giden yolları derebeylerine benzeyen hep bu mutemetler yüzünden kapatılmıştı" (30).

Halk Partisi bütün devlet kademelerinde söz sahibi olduğu için partinin taşra teşkilatı da buldukları yerlerde, özellikle mutemet denilen kişiler hükümdarlık kurmuşlardı. SCF'nin kurulduğu günlerde de devlet kademelerindeki partibilik bütün hızıyla devam ediyordu.

Fethi Bey'in İzmir'e gelişini görkemli bir şekilde karşılayan halk devletin güvenlik kuvvetleri tarafından engellenmek istedi.

(30) Yazman, Aslan Tufan; Atatürk'le Beraber (Devrimler, olaylar-Anılar 1922-1938) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, S. 218

4 Eylül 1930 da Fethi Bey'in İzmir'e gelmesiyle birlikte kentte kargaşalıklar başgösterdi. Polis evlerin ve sokakların bayraklarla süslenmesini engellemek istedi, öfkeli kalabalıkların direnişiyile karşılaştı (31).

İzmir Valisi Kazım Paşa ise, çok partili politikayı aklına sığdıramıyor ve Serbest partililere karşı adeta cephe alıyordu.

Fethi Bey İzmir'e gittiğinde Valiyi Belediye Başkanını, kumandanı ziyarete gider ancak kumandandan başkası yerinde bulunmazlar. Ayrıca Fethi Bey'in ziyaretini de iade etmezler.

Üstelik Vali Fethi Bey'e bir süre sonra tezkere göndererek şehrin asayişinden emin olmadığı için bir gün sonra söyleyeceği nutkunu söylerde olaylar meydana gelirse bundan sorumlu olmayacağını bildirir.

Konu açıkça ortadadır. Vali kendisini Halk Partisi'nin bir temsilcisi olarak gördüğü için muhalif partigenel başkanına engel olmak istiyor.

Fethi Bey durumu Gazi'ye bildirmek ister, ancak böyle bir ihtimalde gözönüne almış olmalı ki postahane her haşgi bir bahane ile telgrafı kabul etmez. Görülüyor ki orası da denetim altındadır.

(31) Mikusch, D.V. ; a.g.e. , S. 76

(32) Goloğlu, a.g.e. , S. 284

Fethi Bey Validen telgrafın gönderilmesini aksi halde kendisini başka yerden Gazi'ye şikayet edeceğini bildirince saatlerce süren mektuplaşmalardan sonra vali nihayet tuttuğu yolun kanunsuz ve hatta pek insafsız olduğunu takdir ederek telgrafı çektirir. (33) (34).

Tarafsız davranması gereken devlet memurlarının kendilerini Halk Partisinin temsilcisi olarak görmelelerinden olsa gerek yeni kurulan parti temsilcilerini engellemek istedikleri açıkça görülüyor.

Ağaoğlu Ahmet Bey devlet memurlarının Halk Partisi'nin temsilcileri gibi davrandıklarını şöyle anlatıyor; İzmir'de ve Karşıyaka'da teşkilat yapıldıktan sonra Manisa'ya gittiklerinde yolda istasyonların birisinde garip bir hadiseye tasadüf ettiklerini köylerden birçok halk bu istasyonda toplanıp Fethi Bey'i bekliyormuş! Kaymakam bu toplanışın kanunsuz olduğunu iddia ederek halktan dağılmasını talep etmiş! Halk bunun bir toplantı değil, birisini karşılamak için yapıldığını söylemiş ve itaat etmemiş! Kaymakam asker talep etmiş, asker gelmemiş! O zaman jandarmayı toplamış ve halkın üzerine yürümüş! Halk yine dağılmamış ve yerlere çömelmiş, "İşte vurunuz!" diye bağırmış! jandarma erleri fazla ilerleri gitmekten çekinmiş ve kaymakam mahcup olarak orasını terkeylemiş. (35).

(33) Ağaoğlu, a.g.e. , S.34-35

(34) Okyar, a.g.e. , S.499-500

(35) Ağaoğlu, a.g.e. , S.43

Seçimler sırasında Serbest Fırka adayları büyük merkezlerde sudan bahanelerle tevkif dahi edilmek tehlike ve tehditleriyle karşılaştılar. Hiç bir sebep yokken meslek teşekküllerinin başlarında olan şahsiyetlerin vaziyetlerini belirtmek için idari makamlara celbedildiklerini duyuyorduk. Bazı yerlerde idare amirleri mahkeme kararı olmaksızın arama yapmışlardı. Bu tazyikler, bilhassa fırkamızın kazanma şansı kat'iyet ifade eden yerlerde tahammül edilmez hâl almıştı (36).

"Seçimler sırasında serbest Fırka'ya oy vermek isteyenler engellenmiştir. Halk, büyük bir siyasi terbiye ile sandık başlarına geldikleri zaman, hükümet memurları, halkın vatan görevini yapmasına var kuvvetleriyle engel olmak istediler" (37).

"Serbest Fırkaya karşı bir çok cinayetler işlenmiştir, hükümet ve polis hiç müdahale etmemiştir. İlmen bunu şu örnekle açıklıyor; Serbest Fırka'nın Kadıköyünde, belediye intihabında azamızdan Hesen Vefa namında bir zatin başı halkçılar tarafından yarılmıştı" (38).

Belediye seçimleri her yerde devam ediyor. Her tarafta polis, Jandarma ve bazen de yalnız jandarma ise karışıyor, Dahiliye vekilinin buyruğu katidir; "Her ne pahasına olursa olsun Halk Fırkası kazandırılacak!"

Hükümet keisi azâmi faaliyet gösteriyor. Bütün mebuslar seferber hale getirilmiştir. Bunlar intihap dairelerine giderek propaganda yapıyorlar. Fakat hükümet

(36) Okyar, a.g.e. , S. 511-512

(37) Goloğlu, a.g.e. , S.291

(38) İlmen, a.g.e. , S.26

Reisi aldanmıştır. Çünkü halk kendisine kabul ettirilmiş olan bu mebuslardan nefret ediyor ve tam onların dediklerinin aksini yapıyor!

Seçimler 22 Ekim'de biter. Her yerde tabiatıyla Halk Fırkası kazandı.

Fakat her tarafta da Halk intihabı protesto etti. Adliye'ye müracaat eyledi. Edirneliler onbin imzalı bir protestoname hazırladılar (39).

Halk Fırkası'nın memleketin her tarafında manen kaybetmiş olduğunu, onun kazandığı ekseriyetin halktan gelmeyip, polis ve jandarma ile bunların hakiki reyler yerine sahte reyler komalarından ileri geldiğini, meydana gelen olaylarda jandarmayı, polisi, valileri ve kaymakamları hep serbest Fırka ile karşı karşıya görürüz (40).

Vekâletlere ve resmi dairelere gelince, onlar artık, kelimenin bütün manasıyla seferber hale getirilmiş ve yapılan seçimlerde, her türlü ölçü ve kanun hududunu geçerek halkı ve umumî efkârı zorluyorlardı (41).

Gazetelerde iki parti taraftarları birbirlerine sürekli yazılar yazıyorlar.

İşte bütün bu vaziyetler karşısında, biz de, Gazeti'nin niyetleri hakkında şüphe uyanmağa başladı. Bir taraftan o bizi iş görmeğe, teşkilat yapmağa, seçime karışmağa dürtüyor, öte yandan da bütün bunlar dolayısıyla kızışmakta olan yangını söndürmek için kimıldemiyorda! Bilhassa seçimlerde spaçık görünen haksızlıklara, kanunsuz-

(39) Ağaoglu, s.g.e. , S. 66-67-68

(40) 31 Ekim 1930 Son Posta

(41) Ağaoglu, s.g.e. , S. 46-47

luklara polisin jandarmanın ve bazan da askerın karıştı-
rılmasına karşı ses çıkarmıyordu. Bu hususa ait bütün şı-
kayetlerimiz boşa gidiyordu. Halbuki halkı bilhassa ren -
cide eden tahrik eyleyen, arasına nefret sokan bu gibi
hallerdi (42).

Fethi Bey'in İzmir'e gittiği günlerde CHF, SCF'nın
gösterisine karşılık bir gösteri düzenler.

CHF Denizli mebusu Haydar Rüştü Bey'in, İzmir'de
yayınlanan Anadolu G^{ze}setesi'nin o günkü, yani 5 Eylül 1930
günlü sayısında SCF alehinde bir yazısı çıkmıştır. CHF'
nın bu karşı gösterisi ve bu yazı üzerine, SCF'nı tutan
halk kitleleri, önce Anadolu Gazetesi, sonra da CHF bi-
nesi önünde protesto gösterilerinde bulunmuştur. Bu arada
CHF'dan Sebri Bey, Parti binasından halka "nemussuzlar"
diye bağırınca halk binanın camlarını taşlamış ve kırmış,
arkasından da, Anadolu Gazetesi ile basımevine doğru yü-
rüyüşe geçmiştir. Bu arada güvenlik güçleri ateş açmış
halktan yaralananlar olmuş, bir çocuk vurularak ölmüştür.
Haydar Rüştü Bey bir yerde gizlenerek polisçe korunmaya
alınmış, ayrıca bir jandarma birliği halkı dağıtmak için
havaya ateş açmıştır. Halk bu ateşe taş atarak karşılık
vermiştir (43).

5 Eylül'de. öğrencinin ölümünü protesto, Fethi
Bey'i desteklemek ve ücret artışı için işçiler greve baş-
larlar. Ancak sert tedbirler karşısında grevler uzun sür-

(42). Ağaoglu, a.g.e., S.46, 47

(43) Yarın 6 Eylül 1930

mez ve bir protesto gösterisinden öteye geçmez. (44)

İzmir'de ortaya çıkan bu olaylar üzerine hükümet ve valilik kovuşturmayla geçmiş ve bazı Serbest Fırkalılar ya tutuksuz, ya da tutuklu olarak mahkeme önüne çıkarılmıştır.

Hakimiyet-i Milliye 7 Eylül gününe kadar otuz altı kişinin tutuklandığını bildirmektedir. (45).

Ayrıca işçiyi yasa dışı greve kıskırtma suçundan ondört kişi tutuklanmıştır. (46).

Fethi Bey için gösteri yapan işçilerin ileri gelenleri hakkında soruşturmaya başlanmış, bunların bir bölümü yakalanarak cumhuriyet savcılığına verilmiştir. (47).

Bu arada SCF'ni destekleyen izmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazı işleri müdürleri tutuklanmıştır. Buna karşılık CHF'ni tutan Anadolu gazetesi yazı işleri müdürü İbrahim Bey, Fethi Bey hakkında uydurma yayın yapmak iddiasıyla soruşturma açılmış, ancak tutuksuz olarak yargılanması kararlaştırılmıştır.

İzmir'den sonra Fethi Bey'in sürdürdüğü gezisinde yer yer başka olaylar da olmuştur. Örneğin, 11 Eylül'de Akhisar'da Fethi Bey'i karşılayanlar arasında siyah bez üzerine Arapça olarak "Lâilâhe illallah" yazılı bir bayrak taşıyanlar bulunduğu iddiasıyla soruşturma açılmış (48).

(44) Cumhuriyet 6-7-8 Eylül 1930

(45) Hakimiyet-i Milliye 8 Eylül 1930

(46) Cumhuriyet 10 Eylül 1930

(47) Hakimiyet-i Milliye 7 Eylül 1930

(48) " " 13 " "

Balıkesir'de Fethi Bey'in rozet biçiminde basılmış resimlerini satan bir kişi tutuklanmış, halkın yakalarına takmış olduğu bu resimleri vermediği için halktan otuz kişi de ayrıca tutuklanmıştır (49).

7. Halkın İsteği

O günün gazeteleri hep parti ile ilgili haberlerle doludur. Partiyi kurma çalışmaları Yalova'da başladığı için Yalova'ya bir gazeteci akını başlamıştır. Kurulacak fırka hakkında birbir akıl ve hayale sığmayan şeyler yazılmaktadır. Herkes fırkanın kuruluşunu memleket için hayırlı bir iş olarak görüyor, Fethi Bey'e her taraftan tebrik telgraf-ları geliyor (50).

Artık Cumhuriyet Halk Fırkası yalnız başına kalarak vaziyete hakim değildi. Yeni fırkayı Gazi'nin tuttuğu duyulunca eski fırkanın o zamana kadar halk üzerinde icra ettiği korku hisleri yok oldu. Halk sel gibi bu tarafa akmağa başladı. Yeni fırkanın seçime karıştığı takdirde büyük bir ekseriyet kazanacağı anlaşıldı (51).

Serbest Fırka Gazi tarafından kurdurulmuş olmasına rağmen Halk Fırkası'nın keyfi hareketinden, idaresizliğinden, adaletsizliğinden, zulmünden bizar olan bütün millet tarafından desteklendi (52).

Ve Serbest Cumhuriyet Partisi, umulmadık bir hızla yayılıp toplumca tutulmaya başladı. Vaktiyle Eskişehir'de

(49) Akşam 13 Eylül 1930

(50) Ağaoglu, a.g.e., S.6-22

(51) Ağaoglu, a.g.e., S.6

(52) İlmen, a.g.e., S.15

Çerkes Ethem'le birlikte Seyyare-i Yeni Dünya adlı ve komünist eğilimli bir gazete çıkarmış olan Arif Oruç'un Yarın Gazetesi ile Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Selim Ragip Emeç'in Son Posta Gazetesi iktidara karşı muhalefet basını niteliğini kazandılar.

Kapalı Rejimden usenmiş olduğu anlaşılan halk, yığınlar halinde Serbest Cumhuriyet Partisi'ne koşuyor, muhalif gazeteleri kapışıyordu (53).

Fethi Bey Yalova'dan ayrılacağında hazırlık yaparken vatanın dört tarafından adeta sel gibi akmış olan telgraf ve mektupların bir yerden bazen birden, ondan, yirmiden çok müracaat olduğunu belirterek bu müracaatların çoğunun meslek sahibi ve daha çok hayatlarını müstakil emekleriyle sürdüren aydın insanlar olduğunu belirtiyor (54).

Gerçi hükümet memurları memuriyetlerini kaybetmek korkusuyla Serbest Fırka'ya sığın etmedilerse de asıl halk dediğimiz insanlar hep Serbest Fırka'ya sevine sevine koştu; öyle bir koşuş ki bütün millet, çoluğuyla, çocuğuyla, karısıyla, erkeğiyle (!..artık kurtuluyoruz) diye sevinerek bayram yaparak, bir terbiye-i siyasiye dahilinde koştu, geldiler, kaydedildiler (55).

Serbest Fırka'nın genel merkezi tabii ki Ankara'da olacaktı. Ancak İstanbul ülkenin ilim ve ticaret merkeziydi. Fırka'nın esas prensiplerinin uygulama merkezi olabilme özelliğine sahipti. Fethi Bey İstanbul'un bu özelliklerle

(53) Goloğlu, a.g.e., S.282

(54) Okyar, a.g.e., S.491-492

(55) Ilmen, a.g.e., S.28

rini gözönüne alarak Galata'da Nazlı Han'da bir kat kiralar ve İstanbul teşkilatının başına Üniversite rektörü ve şahsiyeti ile muhitinde tanınmış İsmail Hakkı Bey (Baltaçoğlu) getirilir. Çok kısa zamanda, Halk Fırkası'nın çatısı altında toplayamadığı seçkin, sahalarında tanınmış şahsiyetler vatan için hayırlı gördükleri teşebbüsün başarısı uğruna maddi manevi fedakarlıklara katlanarak görev alırlar. Haberleşme işlerinde bile fahri olarak çalışacak aydın gençlere adeta yerbulunamaz, Fethi Bey bu manzarayı gördükçe, Gazi'nin teşhisini hatırlıyorlar: "memleket siyasi hürriyetinin hasreti içinde..." diyordu (56).

Serbest Parti çıkınca bütün aydınlar her tarafta yeni partinin şubelerini kurmağa başladılar ve bunu yapmaya istekli oldular. Bu gibiler, esmeğe başlamış olan özgürlük havasının coşkunu içinde ateşli söylevler vererek Hükümeti şiddetle tenkit ve geniş halk kitlelerini kendi taraflarına çekmeğe başladılar. Parti kurulur kurulmaz Adnan Menderes ve genç arkadaşları Etem Menderes, Dr. Etem Vassaf ve diğerleriyle birlikte Aydın' da yeni partinin teşkilatını kurmuşlar ve etkili çalışmalarına başlamışlardı (57).

Halk ile Halk Fırkası arasındaki her nevi manevi alâka tamamen çözülmüştü. Halk ona tahammül etmeğe sevkeden iki amil vardı: Birisi ve başlıcası korku, ikincisi Gazi'ye karşı beslenen minnettarlık hissi.

(56) Okyar, a.g.e., S. 495

(57) Yazman, a.g.e., S. 219

Bu kere Gazi kendisi bizzat ikinci fırka teşkilini istiyordu ve onun başına en yakın dostlarını ve hemşiresini getirmişti. Binaenaleyh halkı eski fırkaya bağlayan bu iki sebep dahi kalmamıştı. Halk bu kere kendi arzularına, kendi meyillerine serbest bir akıntı verebilirdi, korkusuz tehlikesiz Serbest Fırka'ya geçebilirdi.

Vakıa sonraları bu zannın bir hata olduğu anlaşıldı. Fakat aynı zamanda Gazi'yi yakından tanıyan birçok dostları aldınmış iken halkın da aldanması pek tabiiydi.

Hulâsa memleketin her tarafında yeni fırkaya doğru büyük bir cereyan başlıyor, halk kütleleri Halk Fırkasına mensup olanları yeni fırkayı tutmakta yarış ediyorlar (58).

Memleketin dört tarafından teşkilat için müracaatları adeta baskı halini almıştı. Bir taraftan da Halk Fırkası İzmir mutemedi Salih Bey'in gazetelere verdiği beyanatın benzerlerinin bu sefer sokaklarda konuşulduğu haberleri geliyordu. Bu muvâzaa (danişıklı-dövüş) iddiasının reddi ve hakikatlerin ortaya dökülmesi için mülletin önüne çıkmak, memleketi dolaşmak şarttı. Evvela Ege mantıkasına gitmek arzumu İstanbul'da toplanan arkadaşlarıma açtım, hepsi aceleci şekilde benimsediler. Konuyu bir defa da Gazi'ye açmak teklifimi de ittifakla kabul ettiler. Seyahatim de Ağaoglu Ahmet Bey'in bulunmasını her bakımdan faydalı hatta zaruri görüyordum. Kendisi de o günlerde rahatsız olmasına rağmen arzumu kabul etti (59).

(58) Ağaoglu, a.g.e., S. 26-27-28

(59) Okyar, a.g.e., S. 496

İzmir Yeni Fırka'nın çıkışını her yerden ziyade hararetle karşılayan bir muhitti! Umumiyetle bu muhit nispeten daha münevver, heyecanlı ve hassas kısmıdır. Bunun sebepleri meydandadır. Bu muhit zengindir. Binası-naleyh devlet hazinesine en az göz dikmiş bir yerdir. Kendi zahmetleri ve kendi çalışmasıyla geçinen insanlarda tabiatıyla hürriyet ve serbesti duygusu gelişmiştir. Sonra bu muhit nispeten daha aydındır. Memleketin canlı matbuatının bir kısmı oradadır. Daha sonra burası kendini bilen Türklüğün en koyu noktalarından birisidir. Türk tipi, Türk seciyesi kendisini orada muhafaza etmiştir. Seciye ve karakter üzerine bozucu ve öldürücü tesir yapan melezlik muhitte az yer bulmuş bir hadisedir.

İşte bu İzmir, Fethi Bey'e telgraflar çekiyor, heyetler gönderiyor, İzmir'e davet ediyor, teşkilat istiyorlar.

Fethi Bey'in tereddüdüne rağmen İzmir teşkilatı için ısrar ediyor.

Bu konu da Fethi Bey Gazi'nin fikrini de alıyor. Fethi Bey Fırka erkanına verdiği talimattan anlaşılıyor ki Gazi sadece İzmir'e değil, her tarafa gidilmesini, her tarafta seçimlere iştirak olunmasını ve teşkilat yapılmasını ısrarla tavsiye etmiştir.

"Teşkilat yapmayan seçimlere iştirak etmeyen fırka neye yarar? demiş imiş! "

Bunun üzerine İzmir seyahatine karar verildi! Ayrıca Fethi Bey İzmir'de bir de nutuk verecekti (60).

İzmir'e giderken; Çanakkale'de rıhtıma toplanmış binlerce kişilik kalabalık, ellerinde bayraklarla gönüldentezahürat yaptılar. Vapıra gelen ve aralarında doktorlar, mühendisler, avukatlar, tüccarlar ve çiftçiler her türlü serbest meslek sahipleri olan heyetler, sadece Çanakkale merkezinin değil, ilçelerinde teşkilatını yapmak arzu ve hatta kararlarını açıkladılar. Bu asla beklemediğimiz, sadece teşebbüsümüz için değil, memleket ve rejim için; hakiki bir demokrasi için mesut hadise idi. Türk Milleci fikri mizacını, hürriyet aşkını, çalışma serbestisini ruhunda ve vicdanında duyuyordu (61).

Çanakkale'yi geçer geçmez Fethi Bey Ağaoğlu Ahmet'e "Dün Gazi'ye veda etmeye gitmiştim. Çıkarken beni tuttu ve gizli olarak dediki, "Mahmut Esat Bey'den İzmir'den bir telgraf aldım. Telgrafta deniliyor ki Fethi Bey'in İzmir'e geleceği söyleniyor. Halbuki halk Fethi Bey aleyhine çok heyecanlıdır. Gelirse belki hakarete uğrar gelmemesi muvafıktır." Anlıyorum ki senin oraya gitmene engel olmak istiyorlar. Fakat sen gideceksin. Lakin ihtiyatlı davranmanı tavsiye ederim. Vapur şehre yaklaştığı zaman husumet

(60) Ağaoğlu, a.g.e., s. 29-30

(61) Okyar, a.g.e., s. 498

alâmeti gördüğün takdirde vapurdan inme ve bana telsizle malumat ver, dediğini anlatır.

Vapur ilerlerken genir gözükünce bütün halkın sahile dolduğunu görürler ve Mahmut Esat Bey'in haberinin doğru olup olmadığı konusunda düşünerek endişeye düşerler.

Ancak "Yaşasın Gazi Yaşasın Fethi Bey" seslerini duyunca rahatlarlar.

Kapalı rejimden usanmış olduğu anlaşılan halk yılınlarhalinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'na koşuyor, muhalif gazeteler kapıyalıyordu.

Bu hava içerisinde, Halk Fırkası ilk gövde gösterisini 30.8.1930 da Sivas'ta yaptı (62).

Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet Fırkası'nın gövde gösterisine ve Başbakan'ın konuşmasına İzmir'de karşılık verdi. Parti Genel Başkanı Fethi Bey'in 4.9.1930'da Parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e gidişi karşı gövde gösterisine sebep oldu. Deniz yoluyla İzmir limanına varan Fethi Bey'i eşini görülmemiş bir halk kalabalığı, eşini görülmemiş sevgi gösterisiyle karşıladı. Fethi Bey'le birlikte İzmir'e gitmiş olan Serbest Fırka yönetim kurulu üyesi Kars mebusu Ahmet Bey (Ağaoğlu) eşine gönderdiği mektupta durumu şöyle anlatıyordu: Hesapsız kayıklarla bize doğru geldiler ve gemi istilaya uğradı. Ellerimizi, elbiselerimizi öpüyorlardı. Sıkıştırılmaktan bayılacak hale

geldik. Zorla karaya çıkabildik. Karada da aynı hücumu uğradık. Otomobilin üstüne çıkanlar oldu. Gece yarısına kadar otelimizin çevresi insanlarla dolu idi. İlçeler den bucaklardan heyetler geliyor. Şehirdeki beş gazeteden dördü bizim tarafa geçmiş (63)(64).

"... sandalla gelip vapura atlayanlar Fethi Bey'e sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor.. Rihtımda, üzerinde vukuubulan ilk tehacümle Fethi Bey'in ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler ezilenler ve çığnenenler oldu. Davullar, zurneler çalınıyordu. Kalabalık arasında müşkilatçıkarılan Fethi Bey hazırlanan süslü bir otomobile bindirildi..." (65).

Halkın gösterdiği ilgi çok fazla ancak halkın duyduğu bu heyecan karşısında idarenin kurduğu tuzaklar var. Halkın bu sevgi gösterisini CHF yi tutanlar kabullenemediği için olaylar çıkmıştır.

Fethi Bey'i İzmir'e götüren vapur kaptanı kalabalığın sabrını tüketmek için aldığı emir üzerine vapuru tam üç saat geçiktirmiş! Fakat halk kılmıdamamış (66) .

Ağaoğlu Ahmet Bey İzmir'deki karşılamanın coşkusu nu şöyle anlatır: Kayıklarla gelenlerin vapura atladıklarını insanların Fethi Bey'i bayıltacak derecede sıkıştırdıklarını iriyarı insanların kalabalığı dirşekleriyle aç-

(63) (64) Goloğlu, a.g.e., S. 284

Ağaoğlu, a.g.e., S. 27

(65) Cumhuriyet; 5 Eylül 1930

(66) Ağaoğlu, a.g.e., S. 32

rak Fethi Bey'i vapurdan indirmeye muvafak olduklarını ancak vapurdan indikten sonra rıhtım ile şose arasındaki otuz kırk metrelik mesafeyi geçmek için yarım saatten fazla vakit sarfettiklerini halkın Fethi Bey'e hücum edip, alınandan, elbisesinden öpüp yaşasın diye bağırıyorlardı.

Bununla birlikte, Fethi Bey ve arkadaşları limandan kalacakları otele gidin ceye kadar bir olay olmamıştır. Ancak Otele büyük bir kalabalık arasından zorlukla geçilerek verilebilmiştir. Fethi Bey, oteldeki bir odanın penceresinden yolda toplanmış olan halka kısaca seslenerek şimdi dağılmalarını, ertesi gün vereceği nutku dinlemeğe gelmelerini söylemiş ve kalabalık da "Yaşasın Gazi", "Yaşasın Fethi Bey" sesleri arasında dağılmaya başlamıştır.

Otelde Fethi Bey'in etrafını saran gazete ciler İzmir'de kurulacak Fırka Şubesi etrafında konuşuyorlardı. Anlaşılyorduki İzmir'de birçok yüksek tahsilli, mevki sahibi ciddi aydınlar varmış ki o zamana kadar herhangi bir siyasi fırkaya girmekten çekinerek kendi işleriyle meşgul olmayı tercih ediyorlarmış. Fakat bu kere Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı beslenen umumî husumet bu gibileri, sırf bir vatan borcu olmak üzere Yeni Fırka'ya girmeğe ve orada mevkii olarak çalışmağa azmettirmiştir. Bunlar arasında herkesten ziyade methedilen zat İstanbul Valisinin kardeşi doktor Hayri Bey idi. O'nu fırka başkanlığına tavsiye ediyorlardı (67).

Daha önce de belirttiğim gibi Fethi Bey İzmir'e gittiğinde valiyi, Belediye Başkanını, kumandanı ziyaret etmiş

ancak yüzünü bile göstermeyen vali Kazım Paşa, Fethi Bey' den asayişin sağlanamayacağı için nutkunu ertelemesini istemişti. Fethi Bey büyük bir mücadele vererek durumu Gazi'ye bildirir. Kısa zaman sonra Gazi'den şu cevap gelir: " İzmir de Serbest Fırka Reisi Fethi Bey efendi hazretlerine (Sureti Başvekile Dahiliye vekiline, İzmir Valisine)

Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin her hangi bir engeli derhal bildireceksin.

Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lazım gelen tedbirleri almakla mükelleftirler.

Gazi'nin bu telgrafı üzerine artık Fethi Bey, İzmir halkına seslenebilecekti. Ancak Fethi Bey bu yazışmalar sırasında nutkunu daha önce birgün sonraya ertlemiş bulunuyordu, (68).

Ertesi gün halk gene Fethi Bey'in kaldığı İzmir İstiklal otelinin çevresinde toplanmıştır.

Toplanan kalabalık üzerine ateş açılır; Cumhuriyet gazetesinde haber şu şekilde verilir: "Halk taş atmakta devam ediyordu. Bir polisin başı yarılınca komiser muavini halka ateş açtı. On iki yaşında bir çocuk vuruldu ve öldü. Yedi yaralı vardır. Bu ölüm halkı biraz korkuttu. Memefih halk mukabeleye başladı. Cemân on beş yaralı vardır " (69).

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, halkın polise ve jandarmaya karşı silâh kullandığını, bunun üzerine güvenlik

(68) Ağaoglu, a.g.e., S. 36

(69) Cumhuriyet, 6 Eylül 1930

güçlerinⁱⁿ ateş açtığını öne sürmektedir (70).

Fethi Okyar'ın olay hakkında değerlendirmesi ise şöyle: "İzmir, zannediyorum ki o güne kadar görmediği kalabalıklarla sâkin şuurlu, bu seslenişi dinlemek hasreti içinde idi. Nitekim böyle başladı. Fakat hakkın üzerine mihra- kâ meçhul denilen hazırlıklı kişilerle yapılan ateş sonu, genç bir mektepli öldü" (71).

Halk, bu ölüm olayı ve yeralemler üzerine dağılmıştır. Topluca ve başlarında ölen çocuğun babası olduğu halde, bu olaylardan habersiz olarak otelde bulunan Fethi Beye Koşmuşlardır. Çocuğun ölüsünü Fethi Bey'in ayaklarının dibine bırakarak, çocuğun yalnızca bir kurban olduğunu, fakat, Fethi Bey'in kendilerini kurtarması gerektiğini söylemiştir (72). Fethi Bey bu olayı anılarında şöyle anlatmaktadır: "... babası, oğlunun kenlı neşesini bana getirerek, 'Bu, hürriyet yolunda şehittir. Kurtar bizi' dedi. Bu şahsi bir dilek değildi. Çok, çok ağır iktisadi şartlar ve yaşama mücadelesi veren halkın, hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi" (73).

Bu olay üzerine Fethi Bey otelin balkonundan halka seslenerek dağılmalarını istemiştir. Güvenlik güçlerindeki gerekli tedbirleri almaları karşısında otel çevresinde kalabalık dağılmıştır (74).

Fethi Bey, İzmir nutkunu 7 Eylül 1930 da elli bin

{70} Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930

{71} Okyar, s.g.e., S. 499

{72} Ağaoglu, s.g.e., S. 37, Okyar; s.g.e., S. 499

{73} Okyar, s.g.e., S. 499

{74} Cumhuriyet, 6 Eylül 1930

kişiyi aştığı anlaşılın bir halk kitlesi önünde söylemiştir (75).

Fethi Okyar İzmir'den sonra Manisa'ya daha sonra Aydın'a ardından Balıkesir'e geçtiklerini, ümit ve huzur verecek sürat, emniyet, kifayeti içinde fırka teşkilatını tamamladıklarını ve buralarda ekseriyetle siyasete yeni girmiş kıymetli vatan evlatları olduğunu belirterek halkın her yerde kendilerini görülmemiş şevk ve samimiyetle karşıladığına işeret eder.

Serbest Fırka Gazi'nin isteğiyle ortaya çıkmış olmasına rağmen halk kalabalıklarının birden dili ve dileği halini aldı. Memleketin bazı bölgelerinde, Halk Partisinin karşısına dikildi. Yığın harekete geldi (76).

Fethi Bey İstanbul'a dönünce hemen Yalova'ya Gaziyi görmeğe gider. Fethi Bey bu konuda şunları belirtmektedir: "Gazetelerde, çoğu tertip önünde olduğumuza hiç şüphe yoktu. Nitekim Gazi'ye mülâki olunca tertip ve isnadların ona kadar ulaştığını hatta yerde bulduğunu hayret ve esefle gördüm"

Gazi, dört gün İstanbul'da kalmış, Yalova'ya yeni dönmüştü. Nuri Bey, çok yakın dostu ve Gazi'nin her an yanında olan Salih (Bozok) Bey'den İstanbul'a geliş sebeplerinin başında, İzmir'deki hadiseler ve bin bir zorlukla bulunarak telgraf başına davet edilen valî Kazım Paşa'nın

(75) Cumhuriyet; 8 Eylül 1939

(76) Aydemir, a.g.e., S. 382

şehri anarşi ve kargaşalık halinde göstermesinin izleri olduğunu öğrenmişti. İsmet Paşa Gazi'ye gelmiş "şeref ve haysiyetim söz konusudur. İzmir'de fotoğraflarıma tabanca atıyorlar, bir matbaamızı tahrip ettiler, Halk Fırkası binelerini tahrip ediyorlar. Fethi Bey'i tevkife mecbur olacağım " demiş. Gazi kendisini teskin etmiş, fakat hakikatlerin ustaça tahrifinin de tesiri altında kalmıştı.

Fethi Bey Gazi'nin kendisini bu şikayetlerden etkilenmiş bir ruh hali içinde karşıladığını ve mizacını bildiği için soru sormasına meydan vermeden gerçekleri özetler. Fethi Bey SCF'nın gördüğü misilsiz sevgiyi halkın coşkunu anlatarak daha önce kendisinin koyduğu teşhisi hatırlatır:

"Vatandaşlar siyasi hürriyet hasreti içinde imişler ve her yerde bu hislerinin tetminini temin eden size, minnet ve şükran içindedir."

Fethi Bey gerçeğin bu olduğunu ancak Gazi'nin durumu nasıl görüyorsun" sorusundan kendisine telaş ve endişe telkin edildiği için bu şekilde davrandığını anlar. Fakat ileri sürülen itirazların ve endişelerin hiçbirisine katılmadığı halkın memnuniyet verici olgunluk içinde olduğunu ve senelerdir süren tek fırka baskısı altında bu olgunluğun Türk olarak iftihar duygusu telkin gerektiğini söyler. Gazi'den ses çıkmaz (77).

Dahilinde ve haricinde tesir yapar. Vâkıa Meclis bunu göstermemeğe çalışıyor. Fakat mebusların tenkitleri

dikkatle dinlemeleri, birçoklarının gözleri, yüzleri ve başlarıyla hareketler, Fethi Bey'in, değil yalnız muhaliflerin hatta hükümet taraftarlarının da birçoklarının tercümanı olduğuna şüphe bırakmıyor. Dinleyenlere gelince, onlar bütün memnundurlar ve imkânları olsa içten duydukları hislerini gürültülü alkışlarla gösterecekler! Meclis iki gündür senelerden beri görmediği bir dinleyici kalabalığı görmüş(78).

Vâkıa millet manen Fethi Bey'den taraftı. Fakat es-sırlarca ezilmiş ve sindirilmiş olan milletin taraftarlığı yalnız tehlike ve korku olmadığı zamanlar müsbet ve işe yarar bir kıymet oluyor. Şimdiye kadar Gazi, Serbest Fırka'yı tutuyor zannı ile millet taraftarlığını gösterebilmişti.

Fakat Gazi'de fiilen bu Fırkaya karşı çıkarsa bu taraftarlığına emelin kıymeti kalırmı? (79)

Türkiye'de hiç bir hareket tabandan başlamamıştır. Bu bakımdan halk Serbest Fırka'ya ne kadar kaysada siyasi iradeyi tayin edememiştir.

(78) Ağsoğlu, a.g.e., S. 59

(79) Ağsoğlu, a.g.e., S. 80

III. PARLAMENTO DIŞI FAALİYETLERİ

Fethi Bey, bazı partili arkadaşları ile birlikte ve S.C.F. genel başkanı sıfatı ile, İzmir'de başlayan ve Aydın, Manisa, Balıkesir, Akhisar gibi yerlere de uzanan bir gezi yapmıştır. Fethi Bey bu geziye önce İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan 3 Eylül 1930'da gemiyle başlamıştır (1).

Bu gezide yanında Ağaoglu Ahmet Bey ve Tahsin Bey bulunmuş, Nuri Bey'de İzmir'de kendilerine katılmıştır (2).

Ağaoglu Ahmet Bey'in gelmesini Fethi Bey istemiş (3).

Gazi Fethi Bey'e "Tahsin'i de al. O bu işlerde tecrübelidir. İzmir'de Kazım Paşa validir. Ne yapacağı belli olmaz" demiştir.

Ayrıca Fethi Bey Gazi'nin bizzat genel Sekreterliğe getirdiği Nuri Bey'i " arkamızdan en seri vasıta ile İzmir'e gönderdi" demektedir (4).

Fethi Bey ve arkadaşları 4 Eylül 1930'da İzmir'e varmışlar.

(1) Hakimiyeti Milliye 4 Eylül 1930

(2) Ağaoglu, a.g.e., S.31

(3) Ağaoglu, a.g.e., S. 31, Okyar, a.g.e., S. 496

(4) Okyar, a.g.e., S. 497

Fethi Bey'in İzmir'e gelişini halk büyük bir coşkuyla karşılamış (5).

Bu gemi yolculuğu sırasında Fethi Okyar yolcular arasında isim ve kıyafet değiştirmiş M.E.H. (Milli Emniyet Heyeti) mensuplarınının da bulunduğunu kaydediyor (6).

Fethi Bey, İzmir nutkunu 7 Eylül 1930'da elli bin kişiyi aştığı anlaşılan bir halk kitlesi önünde söylemiştir (7).

Fethi Bey teşkilat için yaptıkları çalışmaları ve bu konuda gösterdikleri özeni şöyle dile getirir:

"İzmir'den Manisa'ya daha sonra Aydın'a ordan da Balıkesir'e geçtik. Ümit ve huzur verecek sürat, emniyet, kıyafet içinde fırka teşkilatını tamamladık. Buralarda ekseriyetle siyâsete yeni girmiş kıymetli vatan evlatları vardı. Halk her yerde bizi görülmemiş şevk ve samimiyetle karşılıyordu (8).

Aydın'da Adnan Menderes, Ethem Menderes, Dr. Etem Vassaf yeni partinin teşkilatını kurmuşlar ve etkili çalışmalarına başlamışlardır.

Fethi Bey'in İzmir'den başlayan yurt gezisinden sonra parti Belediye seçimlerine katılmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır.

O günkü seçim sistemi ve S.C.F.'nin belediye seçimlerine neden katıldığı üzerinde durmakta fayda görüyorum.

(5) Cumhuriyet; 5 Eylül 1930

(6) Okyar, a.g.e., S. 497

(7) Cumhuriyet; 8 Eylül 1930

(8) Okyar, a.g.e., S. 500

O dönemde yapılan seçimlerde izlenen yöntem gereğince seçimler ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve bir yerde de seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılan bu seçimlere daha henüz bir çok yerlerde örgütlenmemiş olan S.C.F.'nin girmiş olmasının yerinde bir davranış olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Fethi Okyar, anılarında, bu seçimlere neden girdiklerini şöyle açıklamaktadır: "Burada, daha sonra tenkit edilmiş ve şekil olarak bakıldığı zaman tenkitlerin haklı olduğu bir mevzua cevap vereceğim; Neden teşkilatımızı tamamlamadan belediye seçimlerine girdik? Bunun muhtelif sebepleri vardır: Ruhi ve fiili.. Ruhi sebepler, fırkamızın Felsefe ve prensipleriyle alâkalıdır: Biz, re'yi amm-TEK DERECELİ seçimi ve buna KADINLARIN KATILMASINI istiyorduk. Bu iki temel talebimiz fırkamızın kurulmasından sonra İLK DEFA 1930 belediye seçimlerinde tatbik ediliyordu. Teşkilâtımız noksan diye bu tatbikin dışında kalamazdık. Gazi, Seçimler dolayısıyla: İşte.. Hem tek dereceli ve hem de kadınların iştirak ettiği bir seçim meydanı... Kendinizi gösterin bakalım demişti..."(9).

Fethi Okyar seçime katılmağa taraftardır. Ancak Ağaoğlu Ahmet Bey O'nun bu görüşüne karşıdır. Hem teşkilat kurulması işi sürerken hem de seçimlere girilmesini uygun bulmuyor(10).

(9) Okyar; a.g.e., S. 509-510

(10) Ağaoğlu, a.g.e., S.24

Bu durumda girilen belediye seçimlerinde iki parti-
nin adayları üç büyük şehir açısından incelersek şöyle bir
tablo görürüz.

5 Teşrini evvel 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesine
göre S.C.F.'nin İstanbul'deki adaylarının toplam sayısı
117 dir. Bu adayların 90'nin meslekleri bellidir ve mes-
leklere göre ayrımı şöyledir:

Emekli memur ve subay	27
Tecir	13
Avukat	13
Hekim	6
Gazeteci yazar	4
Çiftçi	4
Fabrikatör	3
Emlak Sahibi	3
Bankacı	2
Mühendis Mimar	2
Eski Mebus	2
Vilayet meclisi ezası	2
Belediye " "	1
Eczacı	1
Noter Muavini	1
Eski Duyuni Umumiye	1
Müfettişi	

S.C.F. İstanbul'da dört kadın aday gösterilmiştir.
Azınlıklardan altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudi olmak
üzere onüç aday gösterilmiştir (11).

Buna karşılık O.H. İstanbul'da sekiz kadın aday gösterilmiş olup, bunlardan hiç biri göstermemiştir.

O.H.'nin öteki bazı adayları ise şöyledir:

Belediyeçi	10
Hekim	12
Avukat	15
Gazeteci-yazar	3 (12)

İzmir'de Cumhuriyet 29 Eylül 1930 günlü sayısında yayımlanan listeye göre B.C.R.'nin toplam aday sayısı 77'dir. Bunlardan meslekleri belli olan 61 kişinin ayırımı şöyledir:

Tacir	31
Avukat	7
Hekim	7
Emlak sahibi	3
Eczacı	2
Gazeteci-yazar	2
Emekli asker	2
Çiftçi	1
Bankacı	1
Babrikatör	1
Esnaf	1
Mühendis-mimar	1
Diğeri	1
Taytar	1

Bu adaylardan üçü kadın, ürdü de azınlıklardandır. Adana'nın durumu için 21 Eylül 1930 günlü vakit gazetesince

verilen listeye göre aday sayısı 30'dur. adaylar arasında bir tane kadın vardır. Meslekleri belli olanlara göre durum şöyledir:

Ucır	3
Emekli memur subay	2
Fabrikatör	1
Esnaf	1
Gazeteci-yazar	1
Mimar, mühendis	1
Hekim	1
Avukat	1

S.C.F. adaylarının meslekleri partinin örgütlenmesindeki özelliği ortaya koyuyor.

Aynı S.C.F.'nin azınlıklardan aday göstermesi C.H.F. tarafından eleştirilmiş ve partiyi yıpratmak amacıyla kullanılmıştır (13).

5 Ekim 1930'da Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası adaylarının iştirakiyle yurttaki belediye seçimleri başlamıştır (14).

Fethi Okyar anılarında C.H.F.'nin seçimleri kazanmak için hangi yollara başvurduğunu şöyle anlatır: "Ümumi seçim yani mebus seçimleri de yaklaşmakta olduğundan, belediye intihâbının parlâmentonun da kaderini yakında alakadâr edecek ölçü olacağını iki tarafta kabul ettiklerinden, Halk Fırkası'nın bu seçimleri her hâl içinde kazanmak

(13) Vakıf; 14-17 Ekim 1930

(14) Cumhuriyet; 6 Ekim 1930

için elinden geleni yapacağını ve hükümet mekanizmasını kullanacağını tahmin etmek güç değildi. Buna karşı tedbirler aldık ve teşkilâta, hiç bir tahrike kapılmamasını ısrarla bildirdik.

Halk Fırkası'nın seçimleri kazanmak için her türlü tedbiri aldığı haberlerini duyuyorduk. Fırka içinde KIRKLAR olarak adlandırılan ve içlerinden her meslek ve meşrebden mebusların bulunduğu kardo memleketi bölge bölge ayırmış, nahiyelere kadar taramıştı. Daha ilk günlerden itibaren kendilerine karşı tutumları müsbet olmayanların bilhassa fırkamıza dahil olsun olmasın sempaticenimiz olarak tahmin edilenlerin nüfus kayıtlarını bile çıkarmakta müşkilata uğradıkları şikayetleri gelmeğe başladı. Bunu hatır ve hayale gelmiyen nice nice usullerle baskılar kovaladı (15).

Serbest Fırka'nın canlılık ve coşku getirdiğini ancak bunun fazla sürmediğini belirten Knross, iki partiden hiç biri, göze görünür bir önderlik ya da olumlu bir politika örneği vermediğini ilerdeki genel seçimlerin bir çeşit kostümlü provası niteliğinden olan Belediye seçimleri sırasında iki parti arasındaki gerginliğin en yüksek dereceye vardığını, seçimlerin polis denetimi altında ve Serbest Fırka aleyhine aşırı derecede taraf tutularak yapıldığını seçimlerde hükümetin taraf tutup baskı yaptığı düşüncesini taşıyor (16).

(15) Okyar, a.g.e., S. 511

(16) Knross; a.g.e., S. 682

Seçimler devam ederken bir akşam sofrasında Gazi, Ağaoglu Ahmet Bey'e "intihapları kazanıyorsunuz değil mi?" diye sorar. Ağaoglu " Hem mağlup olmak, hem de alay edilmek çok acı şeydir, paşam" diyerek cevap verir.

"amma bakınız Samsun'da kazandınız! " Ahmet Bey kendisini tutamayarak:"Paşam, eğer bütün memlekette Samsun valisi gibi bir kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi! Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar hiç şüphe yoktur, intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık!"

Ahmet Bey sofrada bulunan Şükrü Kaya Bey'i göstererek" bizim bu dostumuzu görüyor musunuz? o da pek mahirane hareket etmedi. Her tarafta polis, jandarmayı bize karşı çıkardı. Hiç olmazsa görünüşünü kurtarmak için bir kaç yerdede halk Fırkası'na karşı çıkarmalıydı!"

Şükrü Kaya Bey gülererek, "görüyor musunuz Paşam, benim dostlarımı! Neler söylerler!" dedi.

Gazi sinirlenmeğe başlar ve biraz da yüksek sesle, "Efendi! Her tarafta anarşi beliriyor.

Antalya'da kumandanın kafasını iskemle ile kırmışlardır. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı adammış! Ben olsaydım bir bölük mitrolyöz getirip oradakileri biçerdim. Başka yerlerde de bunun emsali olmuştur."

Gazi ile Ahmet Bey arasındaki tartışma sürer; Ahmet Bey kumandanın seçim yerinde ne işi olduğunu, Gazi de anarşiyi önlemek için geldiğini söyler. Ahmet Bey O'nun oraya gelmesiyle anarşinin başladığını iddia eder. Halkın oyunu kullanmak için sandık başına geldiğinde karşısında silahlı

kuvvetleri gördüğü şeklide devam eder.

Fakat Gazi şiddetlenerek anarşinin olduğunu bütün bu şartlarda kendisinden tarafsız kalmasını istediklerini belirtir (17).

Seçimler sırasında çıkan olaylarda iki Parti karşılıklı olarak birbirini suçlamakta ve o partileri destekleyen gazetelere olaylar şu şekilde yansıtılmaktadır.

C.H.F.'nin yayın organı olan Hakimiyeti Milliye gazetesinin 12 Ekim 1930 tarihli sayısında olayları çıkaranların S.C.F. yanlıları olduğu belirtilirken S.C.F.'ni destekleyen Yarın gazetesine göre de olayları çıkartanlar hükümet ve C.H.F.'nin adamlarıdır. Yarın gazetesinin 6 Ekim 1930 tarihli sayısında "İntihapta akla, hayale gelmez yolsuzluklar" 7 Ekim 1930 tarihli sayısında "Bir memlekette hür intihap böyle mi olur?" "İntihap devam edip gitti" denilmektedir.

Bu şartlar içinde Serbest Fırka'yı kanunların teminatı, idarenin tarafsızlığı, bilhassa, bir muhalefet fırkası murakabesinden rejim mahrum bırakılırsa kendisinden sonra cumhuriyetin istibdad müessesesi ve hareketi önünde emniyet ve huzurla devam ettirmek güç hatta imkansızdı; Fethi Bey anılarında herşeyin açık konuşulabileceğini aslında belediye seçimlerini kendilerinin kazandığını, Halk Fırkası'nın beklenmeyen şekilde yenildiğini, bunu onların da bildiğini ve yaklaşan genel seçimlerde TBMM de Halk Fırkası'nın iktidardan düşeceğinin gün gibi aşikar

olduğu üzere durur (18).

Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlerde büyük başarı kazanmıştı. Ancak C.H.F. bu seçimlerde hem, yolsuzluk ve hede baskı yapmıştır. Fethi Bey kazanmalarına rağmen kaybetmelerini meclise getirir. Amma görüleceği gibi gensoru hükümlü Bey hakkında açıldığı halde suçlanan Fethi Bey olmuştur.

IV. PARLÂMENTO İÇİ FAALİYETLERİ

Üçüncü içtimain tatil devresinde kurulmuş olan Fırkanın Meclis içindeki faaliyeti verimli olmamıştır.

22 Eylül 1930 günü mali konuları görüşmek için Meclis olağanüstü toplantıya çağırılmıştı. Maliye verili Saraçoğlu Şükrü Bey alınacak tedbirler üzerinde ayrıntılı bilgi verdikten sonra İsmet Paşa hükümeti istifa eder yeni kabine tabii yine kendisi tarafından kurulur. İsmet Paşa yeni hükümetin programı ile ilgili 3 saate yakın konuşur (1).

Fethi Bey körü körüne muhalefet olarak değilde yeni yerleşmeye başlamış olan parlamento ananelerini fikir ve felsefeden ilham alan hareketler halinde yerleştirmeye çalışmak amacıyla olduğundan söz alır ve İsmet Paşa'nın tatilede olan Meclisi sadece mali kanunlar dolayısıyla toplantıya davet etmesini takip eden günlerde adliye, maarif, iktisat gibi üç temel varlığın başındaki insanları bir anda ve hatta hiç bir sebep gösterilmeksizin değiştirme ihtiyacını duyduğundan araştırılmasında fayda gördüğünü söylemektedir.

Gazi de Fethi Bey'le görüşmeleri sırasında Meclis müzakerelerinden memnun olduğunu ifade eder (2),

S.C.F. nin meclis içindeki çalışmaları bazı sual ve istihzalar (gensoru) dan öteye geçmez. Ancak bunların içinde en önemlisi fırkanın feshine karar verdirecek olan Belediye seçimlerindeki yolsuzluklar iddiasıyla İçişleri Bakanı

(1) Okyar a.g.e. S 505

(2) a.g.e. S. 510

hakkında Fethi Bey'in verdiği şerhü önergesidir.

Fethi Bey hükümetin her türlü tedbiri almasına rağmen seçimleri kendilerinin kazandığını, merkezlerinin ülkenin dört tarafından gelen şikayetlerle dolup taşıdığına işaret ederek halkın hakkının kaybolması mânâsına gelen seçim haksızlıklarının önüne çıkmak için konuyu Meclis'e getirmeye karar verdiklerini bunu yapmakla belki olumlu bir sonuç alamayacaklarını ancak zaptta geçecek gerçeklerin tarih önünde günün birinde son hâkem olacağı kanaatiyle yola çıktıklarını, ayrıca bu kararı bütün memlekete bildirerek oylarını vicdanlarını hâkem yaparak vermiş masum insanları teselli etmek istediklerini belirtir(3).

T.B.M.M.nin 6 Kasım 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey başkanlığında şu önergeyi vermiştir(4).

B.M.M. Riyasetine,

Son belediye intikabında hemen her intikab daire-sinde müntehiplerin serbestçe intikab haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümenaat ve müdahaleler ile umumiyetle intikab işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye vekilinden istihzakta bulunmak üzere açılmasını teklif ederim, efendim.

Gümüşhane mebusu

Ali Fethi

Başkan bu önergeyi oylamaya koymak üzere iken Başvekil İsmet Paşa söz almış, "Cumhuriyet Halk Fırkası'na men-

(3) Okyar, a.e.e., S. 513

(4) T.B.M.M. Z.C., C.22, Devre 3, İçtima 4, İnikat 3, Celse 2, S. 10

sup mebuslardan da iktisap hakkında bir çok şikayetler işitmiştım. Binaenaleyh, meselenin efkar-ıumumiye muvacehesinde müzakeresinde fayda vardır."diyerek konunun görüşülmesini fakat görüşmelerin 15 Kasım'a bırakılmasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu isteği T.B.M.M.'nce kabul edilmiştir(5).

15 Kasım 1930 Cumartesi 14.30 da başlayan görüşmeler sabah saat 3.15'e kadar devam etmiştir.

Fethi Bey o günkü görüşmede Serbest Fırka'nın onüç kişilik meclis kadrosundan ancak Ağaoglu Ahmet ve Nuri Beylerin olduğunu, Hakk Fırkası'nın konuşacak mebusları ön sıralara yerleştirdiğini, Gazi'nin baştan sonuna kadar görüşmeleri cumhur reis locasından takip ettiğini, dinleyici localarının tamamen dolu olduğuna dikkat çeker.

Fethi Bey önce, partisi hakkındaki irticave komünizm suçlamalarını reddeden Fethi Bey, seçimlerdeki yolsuzlukları ve baskıları tek tek açıklamaya başlamıştır. Fethi Bey'in belirttiğine göre; seçmenler kütüklere yazılmamıştır, kütüklerde adı yazılı olan seçmenler geri çevrilmiş ve yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştır, nüfus tezkereleri, için yırtık var gibi belgeler bulunmuş, seçmenler böylece gene geri çevrilip başkalarına onların yerine oy verdirilmiştir. Bazı yerlerde ise halk; jandarma, polis tarafından seçim sandıklarının yanına ysklaştırılmamıştır. Bazı yerlerde de S.C.F. na oy verecek olanlar

(5) Aynı celse; S. 10-11

tutuklanmışlardır. Bunların da yerine başkalarına oy verdirilmiştir. Tüm bunlar yöntemli bir biçimde ve açıkça anlaşıldığına göre bir merkezden verilen emirler gereğince yapılmıştır. Bu merkez Dakiliye Vekâletidir. Oysa buna karşılık C.H.F. için elden gelen kolaylık gösterilmiştir.

Fethi Bey daha sonra somut örnekler vermiştir.

Örneğin; Adana'da sandıktan çıkan oy sayısı, 4730'dur. Oysa adının yanında imza, mühür ve parmak izi olan seçmen sayısı 4.652'dir. Demek ki 78 kişiye açıktan oy verdirilmiştir. Gene Adana'da C.H.F. için verilmiş ve tımar biçiminde, aynı parmak izini taşıyan oy pusulaları çıkmıştır. Mersin'de S.C.F. nin seçmenlerini sandık başına getiren otomobillerinde şoförleri tutuklanmışlardır. Silivri'de 800 kişinin S.C.F. ne oy verdikleri imza, mühür ve parmak izi belli iken, seçim sandığı gece kırılmış, sonra da S.C.F. nin oyu 270 olarak gösterilmiştir. Antalya'da seçmenlere oylarını kullanmamaları için çeşitli baskılar yapılmıştır. Fethi Bey Konya, Eskişehir, Balıkesir, Çatalca, Manisa ve İzmir'den de çeşitli örnekler verdikten sonra, Antalya'da yapılan baskıları anlatırken ayrıca oy vermek için bekleyen halkın bir bölük jandarmaya süngü taktıkları olarak dağıtılmak istendiğini, halkın üzerine tamateş açılmak üzere iken S.C.F. Ocak reisi Dr. Burhanettin (Onat) halkı yarım saat sonra oy vereceklerini söyleyerek kandırıp dağıttığını, ancak böylece bir faciyanın önüne geçilebildiğini, oysa Dr. Burhanettin Bey başta olmak üzere iki yüz partilinin göz altına alındığını, fakat Cumhuriyet Savcılığı'nın bu kişileri salıvermesine rağmen

men valinin gene bu kanuni mecburiyete uymadığını açıklamıştır (6).

Fethi Bey, daha sonra konuşmasını, siyasi tarihimiz bakımından çok önemli bir açıklama ve değerlendirme sayılması gereken şu sözlerle sürdürmüştür:

"... Cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarikiyle millet olduğundan intihap serbesttir; Cumhuriyetin ruhi ve milli hâkimiyetin esasıdır. İntihabın serbestti ihlâl edilirse Cumhuriyet'in temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye memurları- Bittabihafece- aldıkları talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yeni Hükümet kuvvetleri kanuna ve milli hakimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cumhuriyet'de en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husulu Türk Cumhuriyeti tarihin de esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet icabetine karşı hakiki bir irtica manzarası veren bu hareketin bir daha tekerrür etmesine mani olmak için Cumhuriyeti samimi surette sevenlerin müttehit olacağını ümit etmek istiyorum...

Efendiler, Serbest Cumhuriyet Fırkası, memleketimizde Cumhuriyetin banisi olan büyük Gazi'nin teşvik ve tasvihi ile Millet Meclisinde Mürakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilan ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır...

Karşı tarafa rey vermek isteyenler jandarma süngüsüyle mukabele görürse memlekette siyasi fırkaların teşkiline cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu cebri muhalefetten

(6) T.B.M.M. z.c. c.22, Devre3, İçtima 4, İnikat 5 Celse 1 S. 18-22

çıkan mânâyı bittabi çok seçmeden herkes anlayacaktır. Herhalde cebir ve tazyik sisteminden rücu ederek Cumhuriyetin baka ve inkişafını temin için memlekette serbest bir siyasi hayatın teessüsüne yol açmak Cumhuriyet'in müstakbel mukadderatı ile âlakadar olan bir meseledir...

O halde, yapılarak tek şey kalmıştır. O da, bütün belediye intikabatına fesat karıştırıldığını itiraf etmek ve ona göre yeniden kanun dairesinde Cumhuriyet ve mefhumuna yakışacak veçhile serbestçe intikabat icrasına karar vermektir...

Cumhuriyet'e ve milli hakimiyete karşı kalbleriniz de taşıdığımızı söylediğiniz iman ve samimiyet namına Hükümet mefhumunda münderiç olan fikri a'alel namına ümit ederim ki milli hakimiyet esası bu kadar bariz surette te'aruz eden bu kanunsuzlukları tasvip etmemekte ve bundan mesul olan Dahiliye Vekilinin hareketini tatbik etmekte bütün Meclis müttefik olacaktır(?)

Fethi Beyi cevaplamak üzere C.H.F. dan on sekiz kişi söz istemiş ve kürsüye önce İzmir mebusu Vasıf (Çınar) gelmiştir.

Vasıf Bey İzmir'de herhangi bir yolsuzluk ve baskı yapılmamış olduğunu söyledikten sonra, gerçekte serbest Cumhuriyet Fırkası yandaşların Cumhuriyet Halk Fırkasına oy vermek isteyenlere oy kullandırmadığını, yaygara yaptıklarını öne sürmüş ve için içinç yanı Ödemiş bölgesinde de bazı sâkinlerin yakalandığını, bunların Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yazılmış olduklarına ilişkin belgeler

elde edildiğini, birisinin giysilerini ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yerel yöneticilerinden biri tarafından bu şakiye verilmiş olduğunun anlaşıldığını açıklamıştır. Vasıf Bey, ayrıca, Sivrihisarda Serbest Cumhuriyet Fırkasını tutan bazı kişilerin kaymakamı ağır bir biçimde yaralamış olduklarını söylemiştir. Vasıf Bey'e göre, Bornova'da bir Serbest Cumhuriyet Fırka'lı Sarhoş olarak bir polisi tabanca ile yaralamıştır ve bu partinin Bornovadaki üyeleri hep katiller, dolandırıcılar ve sabıkalılardır (8).

Balıkesir mebusu Hayrettin Bey kendi seçim bölgesinde seçimlerdeki. Yolsuzluk yapılmamış olduğunu tekrar ettikten sonra, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı "irtica" a hizmet etmekle suçlamıştır (9). Adana mebusu Zamir Bey, Adana'da yaşayan Arap kökenli halk arasında serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bölücülük propagandası yaptığını öne sürmüştür (10). Antalya mebusu Rasih Bey (Kaplan) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı; eleştirirken karşımıza bir fırka çıkmadı; karşımıza memleketi anarşiye ihtilâle, halkın ve memleketin dahili emniyetini tehlikeye sevkedecek bir propaganda çıktı... diyor

(Adana'da) nutuklar her yerde olduğu gibi tamamen halkı hükümet aleyhine ve nizami içtimai aleyhine tahrik

(8) Aynı celse S. 23-27

(9) Celse 2, S. 30-35

(10) Aynı celse, S. 35-36

mahiyetinde idi. Bütün nutukların esas budur. Bu fırka'nın esas memlekette sükunet namına bir şey bırakmamak halkı saha kaldırmaktır..." diyerek suçlandıktan sonra gerçekte oy verme hürriyetini Serbest Cumhuriyet Fırkasının engellediğini öne sürmüş, arkasından da, "Bendeniz Fethi Bey ve fırkası ve bütün teşkilatı hakkında takibat yapılması için hükümetin nazarı dikkatini celpederim. Hükümet yapmazsa Meclisi Ali takibat yapmalıdır. Vaziyet o kadar ciddidir." demiştir (11).

Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey (Çetinkaya), Fethi Bey'i Mondros anlaşmasını yapmakla suçlandıktan ve İsmet Paşa'yı da Lozan anlaşmasının kahramanı olarak nitelendirdikten sonra, Fethi Bey'in Şeyh Sait isyanının bu milletin başına açmış olduğunu, yabancı kapital çevrelerinin bir adamı olarak davrandığını; (12) Konya mebusu Refik Bey (Koralan) Fethi Bey hesabına zehirli tehrikat yapılmadığını, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Konya'da yıkıcı eylemlerde bulunduğunu, seçim hürriyetini engellediğini (13) öne sürmüştür. Samsun mebusu Ethem Bey (Tuncel) Samsun'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın halka seçimlerde baskı yaptığını (14); Adana mebusu Hilmi Bey (Uran) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın irtica körüklendiği, seçimlerde hile yaptığını, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Adana ve havalisindeki menfi faaliyetinin iftira tahkir, tazvir ve tehdit kelimeleri ile hülasa" edebileceğini (15) belirtmiştir.

(11) aynı celse, S. 36-39

(12) aynı celse, S. 40-42

(13) aynı celse, S. 46-47

(14) aynı celse, S. 42-43

(15) aynı celse 3, S. 44-46

Bu mebuslardan sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkındaki bu suçlamaları tekerlermiş, Fethi Bey ve arkadaşlarının hürriyet anlayışını, "doğrudan doğruya anarşistin tarzı telâkisidir" biçiminde nitelendirmiş, suçlularda hiç bir yolsuzluk yapılmadığını öne sürmüştür (16).

Fethi Bey partisine ve kendisine yöneltilen suçlamalar üzerine yeniden kürsüye gelerek, Mondros antlaşmasının hangi şartlar altında imzalandığını ve kendisinin bu antlaşma karşısındaki yetkisinin ne olduğunu anlatmış-öteki suçlamaları reddetmiş, kendisinin TEMM'de bu suçlamalarla tehdit edilmekte olduğunu söylemiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyenleri daha önce bahsettiğimiz biçimde savunmuş ve,

"Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti isteniyoruz. Biz bütün demokrasi memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutlak olan, kanuni olan hak ve hürriyeti istiyoruz."

dedikten sonra da, partisine yöneltilen suçlamalarını teker teker çürütmeye çalışmıştır(17). Fethi Bey, ayrıca Gezi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili durumunu üzerinde durmuştur.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın "intihabat bitti ve muamelat kanun dairesinde geçti, şimdi benim Meclisi Âliyen

(16) aynı celse, S.42-49

(17) aynı celse, S. 59-66

iste, eceğim beyin intihabat esnasında dürüst, icraatım ve beyanatım hakkında itinatınızı talep etmektedir (18), demesinden sonra, yeterlilik önergesi verilmiş, bununla birlikte bazı kanıksıklı ve konunun özünü etkilemeyen kısa tartışmalardan sonra Fethi Bey'le şu önergeyi Meclis başkanlığına sunmuştur (19):

"Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

son belediye intihabati sırasında vaki olan kanunsuzluklara dair verdiği izahat ile meclisi tatmin edemeyen Dahiliye Vekilinin hareketleri Meclisçe muahazeye lâyık görülerek ruznamei müzakerata geçildi.

Ankara 15 Teğrinisani
1930 Gümüşhane

Dahiyeye Vekili hakkında güven oylamasına geçilmiş 316 milletvekilinden 231'i oylamada bulunmuş 221 kabul, 10'u red oyu vermiş 85 kişi oylamaya katılmamıştır (20).

(18) aynı celse, S. 73

(19) aynı celse, S. 73

(20) aynı celse, S. 76

V. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPANIŞI

S.C.F.'nı Gazi kurdurmuştu. Adını bizzat kendisi koymuş, para yardımı yapmış, partinin programını düzeltmiştir. Hatta genel başkanından partiye katılacak kişilere kadar kendisi tesbit etmiştir. Kardeşi Makbule Hanımı da bu partiye sokmuştur.

Ayrıca Fethi Beyle karşılıklı mektuplaşmalarında Gazi iki parti karşısında tarafsız kalacağını açıklamıştı.

Verilen bunca desteğe rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası neden kapanmıştı?

Fethi Bey İzmir gezisi dönüşünde, gördüğü ilgiyi Gazi'ye anlatmaktan çekinmemiştir. Ancak daha önce olaylar Gazi'ye S.C.F. aleyhine anlatılmıştır. Bu da Fethi Bey'in gözünden kaçmamıştır. S.C.F.'nin gördüğü ilgiyi Gazi kendisinin başında bulunduğu kökü Anadolu ve Rumeli Müdafesi Hukuk Cemiyetini dayanan fırkasına karşı vefasızlık olarak nitelendiriyor. Kendisine olayların tarafı olarak aktarılması da onda bu gibi duyguların uyanmasına neden oluyor.

İzmir'de meydana gelen olayların anlatıldığı gece Gazi Yunus Nadi'ye "Bir kâğıt kalem al"emrini vererek kendisine hitaben açık mektup yazdırmıştır (1).9 Eylül 1930'da

(1) Okyar, s.g.e.,S.502

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan mektupta şöÿbe denilmektedir.

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Izmirde bir matbsamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşa tutulduğu gündenberi memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavrıhi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz şefimiz"

Yunus Nedi

Bu mektuba yine aynı gazete 10 Eylül 1930'da Gazi şu cevabı veriyor:

"Cumhuriyet" gazetesini başmuhabiri Yunus Nedi Beyefendiye

9.9.1930

"Cumhuriyet" gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hâdiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkasından başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını gördüğünden bahis ve vaziyetin açıklanması namına, hal ne ise ifadesi talep olunuyor.

Bu nokta üzerinde diğerk bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayie-ler (söylentiler) ve tereddütler olduğunu işitiyorum.

Hakikati Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor. Hakikati hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Resiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadoluya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkür edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdüfaai Hukuk Cemiyetinden doğmuştur.

Bu teşekkürle tarihen bağılıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, bir sene nihayetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana yüklediği bitaraflığı bozamaz.

İşaret olunan hâdiseler arasında İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayışsız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir.

Bu gibi saldırganlar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim

"Cumhuriyet" gazetesine cevaben ve umumi efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir (2)(3)

Fethi Bey bu mektuplaşmanın nerede, neden, nasıl hazırlandığının dayanağını bildiğinden bu durumu Halk Fırkası iktidarının çatırdama endişesi olarak görüyor.

Gazi, Yunus Nadi'ye yazdığı cevapta kendisinin hakem değil C.H.F.'nin genel başkanı olduğunu açıklayarak S.C.F. adına yapılanları eleştiriyor.

C.H.F.'nin kaybedip S.C.F.'nin tırmanışı karşısında kaygıya düşen Gazi İnönü'ye "Yahu hiç aldırılmıyorsun, yanıyoruz" demektir (4).

Hilmi Uran'da aynı konuya temas ederek,

Atatürk başta olmak üzere, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gördüğü ilginin bütün C.H.F. ileri gelenlerinde korku meydana getirdiğini partiyi ellerinin altında kullanacaklarını, zannederlerken durumun böyle olmayacağı idare edilir durumdan çıkacağı endişesinin yaygın olduğu görüşünü taşıyor (5).

S.C.F.'nin katıldığı belediye seçimleri ve bu arada çıkan olaylar Gazi'de büyük tepkiye neden oluyor. Parlâmento dışı faaliyetlerinde temas ettiğim gibi Gazi seçimler sırasında anarşi çıktığını bu durumda tarafsız kalamayacağını ifade eder.

Bütün bu endişeler duyulurken ve seçim sonuçları alındıktan sonra Fethi ve Nuri Beyler Gazi'nin yanına giderler.

(2) Okyar, a.g.e., S. 502-503

(3) Ağaoglu, a.g.e., S. 48-49-50

(4) İnönü, İsmet; Hatıralar, I. Basım, Ankara, 1987, S.229

(5) Uran, Hilmi; Hatıralarım, Ankara 1959, S. 229

Gazi kendilerine "milli blok" teklifinde bulunur. Bu teklife göre gelecek seçimlerde C.H.F'nın ve S.C.F'nın adaylarını kendisi belirleyecektir. Gazi Fethi Bey'e bu formülle tarafsız kalıp partiler üstü yerini alabileceğini söyler (6).

İki gün geçmeden Gazi "milli blok" fikrinden İsmet Paşa tarafından, Halk Fırkası mebusları arasından ayrılan ve fırkaya ait mühim meselelerin yoluna konulması işi ile görevlendirilmiş kırklar grubu kabul etmediği için vazgeçmiştir (7).

Fethi Bey milli blok fikrinin uygulanmayacağı düşüncesine sahip olduğundan bu konuda hiç ümitlenmemiştir. Bu fikirden yola çıkarak bazılarının Gazi'ye Halk Fırkası'nın başında fiilen umumi reis olarak bırakacaklarını ve kendilerinin onunla karşı karşıya getirileceğinden endişe duymaktadır. Kendisinin Gazi ile karşı karşıya gelebileceğini, işe başlarken ilk şartın Gazi'nin ifade ettiği gibi tarafsız kalacağı hatta iki fırkayı öz evlat kabul ederek şefkatli bir baba olacağı teminatının verildiğini hatırlatarak bu şartın değişme sebebinin her ne olursa olsun bunu kabul edemeyeceğini bu nedenle fırkayı fesh edeceklerini açıklar.

Fethi Bey Gazi ile karşı karşıya gelebileceğini hiç aklına getirmemiştir. Gelişen olaylar Fethi Bey'in ruhunda bir tufanın esmesine, aldanmış olduğuna ve Gazi'nin ikinci

(6) Okyar, a.g.e., S. 422

(7) Ağaoglu, a.g.e., S. 76

fırkayı sırf memleketteki durumu anlamak, halkın nabzını tutmak ve bu amaç içinde kendisinin feda edildiği kanaatini uyandırır (8).

Fethi Bey bu duygular içerisinde Gazi ile herşeyi açık konuşmak için serbest Fırkayı teşkil eden mebus arkadaşlarını daha sonra toplamak kararı ile Çankaya'ya gider. Gazi'nin fırkayı kurdurmasına rağmen ve iki fırka karşısında, tarafsız olacağına söz verdiği halde tarafsız kalmadığı konusuna temas eder.

Gazi'de kendisine sözünde durduğunu İzmir nutku sırasında yardımcı olduğunu buna rağmen ölümle sonuçlanan olayların çıktığını söyler. Fethi Bey ise bu tip olayları çıkaran suçluların cezalandırılabilceğini, bunların bahane edilip tekrar tek fırkaya dönülmek istendiğini hal böyle olunca da muhalif bir fırkaya neden gerek duyulduğunu ve bunun başına neden kendisinin getirildiğinin bir nevi hesabını sorar.

Fethi Bey sözlerinin çok acı olduğunu kabul ederken, Gazi'de hiddetlenmiştir. Mücadeleye devam edilebileceğini ifade eden şu sözlerini söyler: "Karşı karşıya gelir mücadele ederiz. Kimbilir, belki siz galip gelirsiniz" (9).

Ağaoğlu Ahmet Bey kitabında bu sözüzüne şöyle bir yorum yapar; Mücadele mi? Kim ile? Neye karşı?

(8) Ağaoğlu, a.g.e., s.77

(9) Okyar, a.g.e., s.80

Ve ne ile?Fethi Bey tarafından on üç mebus ve Makbule vardı.

Öteki tarafta üç yüz mebus, hükümet, İsmet Paşa gibi ikinci bir başvekil, devlet, devletin haiz olduğu bütün cihaz, bütün muntazam kuvvetler! (10)

Fethi Bey"- Biz mi yani kim Paşam?" deyip konuşmasını sürdürmeye kararlıyken Gazi'yi iyi tanıyan Nuri Bey onun halinden ürkmüş ve Fethi Bey'in konuşmasını keserek Gazi'den kendilerine süre vermesini arkadaşlarını toplayarak teklifi görüşeceklerini söyler (11).

Fırkanın fesih kararının istizah (gensoru) dan önce mi sonra mı olduğu konusunda Nermin Kırdar ile Ağaoglu Ahmet Bey ve Cemal Kutay'ın yazdıkları farklı.

Fethi Bey'in kızı Nermin Kırdar Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi? adlı kitabında, Ağaoglu Ahmet Bey Serbest Fırka Hatıraları'nda fesih kararının meclisteki gensoru görüşmelerinden önce alındığı görüşünde birleşiyorlar.

Nermin Kırdar Gazi ile Fethi Bey'in görüşmelerinden sonraki günün cuma olduğunu cumartesi günü 15 Kasım'da gensoru görüşüldüğünü ve bu gensorudan evvel arkadaşlarıyla görüşüp feshi kararlaştırdıklarını kaydederek gensorunun sonunda böyle bir fırkanın mümkün olamayacağını bildirme görevinde kendisine verildiği görüşüne Ağaoglu Ahmet Bey'de katılıyor (12) (13).

(10) Ağaoglu, a.g.e., S. 80

(11) Okyar, a.g.e., S. 524

(12) Kırdar, Nermin; Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi. İstanbul, 1987, S.79.

(13) Ağaoglu, a.g.e., S. 81.

Cemal Kutay ise olayların gelişimini şöyle derlemiştir:

16 Kasım 1930'da toplanırlar. Toplantıda Fethi ve Nuri Beylerden başka kars meb'usu Ağaoglu Ahmet Bey, Elazığ meb'usu Nakiyeddin Bey, Ankara meb'usu Halât Bey, Niğdi meb'usu Ali Galip Bey, Erzurum Mb'usu Tahsin Bey, Bursa meb'usu Senih Bey, Bilecik Meb'usu Rasim Bey Sinop meb'usu Refik İsmail, Kocaeli meb'usu İbrahim Bey bulunurlar.

İstanbul meb'usları Haydar Bey ve Süreyya Paşa ile Şebinkarahisar meb'usu şair Mehmet Emin Beyler Ankara'da olmadıkları için toplantıya katılamamışlardı.

Fethi Bey Arkadaşlarına Gazi ile aralarındaki konuşma dahil, herşeyi anlatır. Fikirlerini sorar. İstisnasız, hepsi üzüntü sınırını aşan keder içinde fırkanın kendi kendisini feshetmesinden başka çare olmadığı gerçeğinde birleşirler. Fethi Bey hepsinin gözlerinin nemli olduğunu belirtir (14).

Fethi Bey fesih kararı almalarına rağmen fırkayı siyaset ve hizmet sahnesinden çekmek için sebep bulmanın çok zor olduğunu; fırkanın gösterilen bütün baskılara, karşı koymalara rağmen memleketin her tarafına yayıldığını, genişlediğini, o güne kadar, siyasetin dışında kalan temiz değerli vatan evlatlarını çatısı altına aldığını, belediye seçimlerini kendilerinin kazandığını belirterek memleketi güzel günlere götürebilecekken bu hizmete neden son verdiklerini bir türlü anlamadığını, ayrıca bunun sebeplerini açıklamanın imkansız olduğunu belirtir. Buna rağmen metnin,

(14) Okyar, a.g.e., s. 527.

mümkün olduğu kadar gerçeği toplayan muhtevade olması için Nuri Bey'le beraber bir kaç Müşvedde yaparak Gazi'ye giderler.

Gazi'nin yanında İsmet Paşa vardır. Bu bulunma pek tesadüfi değildir (15).

Hazırlanan fesih beyannâmesi Nuri Bey'in el yazısı ile yazılmıştır. Ve metin şöyledir:

"Tebellür eden (beliren) son vaziyete göre fırkamız, Büyük Gazi Hazretlerine karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretlerinin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimiz her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatlarını almıştı. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek sorumlugunu almayı hiç bir zaman hatırmıza getirmedi. Halbuki emrivâki (oldu bitti) şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizce başarılması inkensiz olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olduğundan fırkamızın feshine (kendi kendisini kaldırması) ve durumun tüm teşkilâta ve dahiliye vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir" (16)

Kararı, o anda toplantı da bulunmayanlar dışında herkes imzalar.

İsmet Paşa bildirideki "Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle" ve "yardım" sözlerine karşı çıkmış, fakat Gazi'nin isteği üzerine bu sözlerden yalnız "ısrar" ve "yardım" sözcükleri çıkarılmıştır. (17).

(15) a.g.e., s. 524

(16) Okyar, a.g.e., s. 528.

(17) a.g.e., s. 529.

Fesih kararı bir taraftan Dahiliye vekâletine, diğ er taraftan fırkanın kuruluşunu cemiyetler kanununa göre bildirilen İstanbul valiliğine resmen yazılır (18).

8 Ağustos 1930'da kurulan S.C.F. aynı yılın 17 Kasımında kendi kendisini fesh etti. Bütün hayatı doksan dokuz günün içine sığdı.

Fırka'nın o tarihteki Cemiyet Kanunu'na göre kongresinde böyle bir fesih kararı alması gerekiyordu (19). Bu bakımdan Fethi Bey'in tek başına partiyi feshi hukuk açısından geçerli olmuyordu.

(18) a.g.e., S. 250

(19) Teziç, Siyasi Partiler, S. 250

VI. SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ SİYASİ TARİHİMİZE KATKISI

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hangi şartlardan doğduğunu daha önce açıklamaya çalışmıştım. Fırka bu şartlarda kurulmasına rağmen Türk siyasi hayatında büyük bir olaydır.

S.C.F. halkın tek parti yönetiminden bıktığını ortaya koymuştur. Bu durum seçimlerdeki her türlü baskıya rağmen ortaya çıkmıştır.

Fırka'nın doğduğu şartları gözönüne alırsak halktaki özellikle ekonomik bunalım onu yeni fırkaya götürmüştür. Bu bunalıma rağmen S.C.F.'nin kuruluşu tabandan gelmeyip güdümlü olduğu için bu hareket gerçeğe dönüşmemiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan Serbest Fırka klişeleşmiş hayatın üzerinde ümit fırtınası halinde esmiştir. (1).

C.H.F. mensupları uzun bir sükûnet devresinin uyuşukluğuna kendilerini kaptırdıklarını ifade ederek S.C.F. nin siyasi hayata getirdiği canlılığı ifade ederlerken S.C.F.'nin kapanmasından sonraki dönem için tek partinin eski uyuşuk hayatına döndüğünü kaydederler. (2).

(1) Okyar, a.g.e. , s.531

(2) Uran, a.g.e. , s.220,229

Atatürk, devrimlerinin memlekete yerleştiğini zanneden Halk Partisi hükümeti uyarmak istemişti (3).

Bu surette Serbest Parti tecrübesi, Gazi'ye memleketin gerçek siyasal havası hakkında kesin bir fikir vermeğe yaramış ve özellikle devrimlerin henüz yeterli derecede yerleşmemiş olduğuna dair olan belirtilerle, demokratik bir hayata memleketin henüz hazır bulunmadığı hususunda yeterli bir fikir vermiş ve bu olaylar onu müteessir etmişti(4).

C.H.F. bir muhalefetin varlığın meclisteki görüşmelerde de gördüğümüz gibi kabullenememişlerdi.

S.C.F.'nin kendisini fesh etmesinden sonra kamuoyu ve meclisin içi çok karışmıştı. Mustafa Kemal Paşa yeni bir seçime gitmek ve bu surette devrin esaslarının yerleşmesini yeni bir meclis tarafından yapılmasını sağlamak istiyordu. Halk Fırkası bu görüşü kabul etti. Üçüncü mecliste kendisini fesh etti (5).

Gazi'nin bu seçime gitme isteğinde halkın memnun olmadığı kışkırları değiştirme isteği olabilir.

Bu bozgunun, yine de iyi bir sonucu oldu; Ankara'nın, Türkiye'nin geri kalan kesiminde ne olup bittiğinden haberi olmadığını göstermeye yaradı. Şimdi hiç olmazsa buna bir çare bulunabilirdi. Gazi, Meclis'in kapanış konuşmasını yaptıktan hemen sonra, durumu kendi gözüyle gör-

(3) Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; Politikada 45 Yıl Bilgi yayınları, 1968, S.104-105

(4) Yazman; a.g.e. , S.233

(5) Altuğ, Yılmaz; Türk Devrim Tarihi Dersleri S.173

mek için, üç aylık bir yurt gezisine çıktı. Amacı devrimin temelini onlara anlatmak, yazı ve başlık değişikliği gibi yüzeyde kalan simgelerin altında, halkın asıl düşüncesini yoklamaktı (6).

Gazi bu geziyi kendisine iki tarafın söyledikleri ve doğrulukların da ısrar ettiklerinden hangilerinin hakikate daha yakın olduğunu tespit ihtiyacı ile yapıyordu (7).

Ankara'dan Kayseri'ye, Sivas'a, Amasya'ya oradan da S.C.F.'nin belediye seçimini kazandığı il olan Samsun'a varılır. Samsun'a geldiklerinde manzara oldukça ilginçtir. Her tarafta olağanüstü emniyet tedbirleri alınmıştır. Ayrıca sofraya oturulduğunda Belediye Reisinin olmadığı görülür. Gazi'nin sorması üzerine bulunup getirilir. Belediye Reisi Gazi'yi karşılamada bulunduğunu ama yemeğe çağrılmadığı için katılmadığını söyler. Sofrada değişik konulardan sonra S.C.F. dan söz açılır. Gazi Belediye Başkanına seçildiği parti fesh edildiği için bu göreve devam etmek istemeyeceğini istifa etmesi gerektiğini ve seçimlerin yenilenmesini belki de kendisinin yeniden seçilebileceği emrini verir.

Fakat Belediye Başkanı Serbest Fırka'yı tanımadığını halkın şahsına gösterdiği güvenden dolayı seçildiğini bu nedenle halka karşı da sorumlu olduğunu ama devletin isterse seçimi feshedebileceğini savunur.

Tekrar başka konulara geçilir. Belediye Başkanı

(6) Knross, a.g.e. , s.284

(7) Okyar, abg.e. , s.530

ertesi gün yapılacak işleri olduğunu bildirerek ayrılır. Ama hesabı da validen sorulur. İki gün sonra vali işten elçektirilir, seçimin feshine ve yenilenmesine karar verilir (8).

Yaptığı incelemeler, ortada hayat şartlarından doğan geniş bir hoşnutsuzluk bulunduğunu göstermişti, hem de geçmişteki gibi tevekküle boyun eğilmeyen bir hoşnutsuzluk Gazi ile maiyeti İstanbul'a dönünce vardıkları sonuçları özetleyen ve çeşitli dânilarda düzeltmeler yapılmasını tasarlayan bir rapor hazırlandı. Bundan alınan ders şuydu: Serbest Fırka'nın denediği çeşitten herhangi bir siyasi reformun ilk önce halkın sosyal ve ekonomik yaşayışı konusunda temelli reformlara dayanması gerekmektedir. (9) (10).

Fırka fesh edilir edilmez Gazi'nin geziye çıkması fırkayı halkın nabzını yoklamak amacıyla kurduğu fikrini uyandırıyor.

Serbest Fırka'nın kısa ömrü bile halka hürriyetin neş'e ve zevkini biraz olsun tattırmış, az çok serbest nefes alınmağa başlanmıştı. Şimdi halkı bundan mahrum ederek yüzde yüz ümitsizliğe düşürmek de hata olurdu. İşte bu düşünceyle Halk Fırkası kendisini düzeltmeye çalışır gibi gözükmeye başladı (11).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra tekrar tek parti yönetimine geçildi. Üstelik tek par-

(8) Başar, Ahmet Hamdi; Atatürk'le Üç Ay, İstanbul, 1945 S:39

(9) Knross; a.g.e., S. 685-686

(10) Karpat, a.g.e., S.64

(11) Ağaoğlu, a.g.e., S.96

ti yönetimi güçlendirildi genişletildi. Bundan sonra partinin "kuvvetli adam", genel sekreterliğe atanan Recep Peker olacaktı. Sert, fakat akıllı bir despot olan Recep Bey'in politika felsefesine göre, Gazi'nin ilk zamanlarda adım adım yapmak istediği şeyler, "kuvvet ve baskı yolu ile" gerçekleştirilmeliydi.

Sonra illerdeki Halk Partisi temsilcilerine verilmiş olan "mutemed" adı değiştirildi, başkan denildi (12). Halkla daha yakın bağlantı kurmak için eski "Türk Ocakları"nın yeni bir biçime sokulması düşünüldü. Bunun sebebini S.C.F. nin kurulması ile birlikte birçok Türk Ocakları üyesinin de bu partiye yazıldıkları ve parti örgütünde görev aldıkları ve Türk Ocağı mensuplarının pek çoğunun S.C.F. da görev almaları olabilir. Başta kültürel bir kuruluş olan "Türk Ocakları"nın yerini, yurdun her yerinde yapılan "Halk evleri" aldı. Bunlar politika içinde kullanılıyor ve Gazinin Halk Fırkası'na verdiği "Millet Öğretmenliği" rolünü yerine getirmesine yardımcı oluyorlardı.

Bu şartlarda Gazi ideolojilere ne kadar karşı gürse olsun Kemalizm doğdu. Atatürk ilkeleri önce Halk Partisi programına sonra da anayasa konuldu (13) (14).

Çok partili hayata geniş denemesi Halk Fırkası'nın kendisine büyük ölçüde çeki düzen vermesini sağlamış oldu.

(12) Goloğlu, a.g.e. , S.299

(13) Karpaz, a.g.e. , S.64

(14) Knross; a.g.e. , S.688

S O N U Ç

S.C.F.'nin kurulmasındaki maksat, batılı anlamda çok partili demokratik düzenin Türkiye'de gerçekleşmesini sağlamaktır.

Gazi Mustafa Kemal için bu fırkanın kuruluşu Atatürk inkılâpları zincirinin bir devamıdır.

Gaye, bütün müesseselerinde olduğu gibi demokrasi-
de de çağdaşlaşmaktır.

Nitekim ilk kuruluşta C.H.F.'nin önde gelen şahsiyetleri de S.C.F. olayını bu açıdan değerlendirir.

Bir muhalefet fırkasının doğuşu demokrasi için te-
kamül sayılır.

Gazi Mustafa Kemal her konuda olduğu gibi bu konuda da işi o kadar ciddiye aldı ki İsmet Paşa hükümetinin uygulamalarına karşı olanlara S.C.F.'ni kurdurma ihtiyacını duydu.

Çok partili siyasal düzeni batıda olduğu gibi geliştirip yürütmek gayret ve görüşü S.C.F.'nin kuruluş gayesi içindedir.

Halkında desteğini almıştır.

Ancak C.H.F. ve arkasındaki güçler S.C.F.'na karşı çıkmışlardır. Düşünceleri sadece kendi mensubu bulunduğu C.H.F.'nin iktidarda kalmasını sağlamaktır.

Ortada yeni kurulan S.C.F.'nin hiçbir icraatı yokken bazı C.H.F. taraftarı yazarların S.C.F.'na karşı hücumu bunun açık bir isbatıdır.

Halk, S.C.F.'na kapatıldığı güne kadar yakınlık duymuştur.

Bu da halkın, bilhassa işçinin, dar gelirlinin gerek ekonomik gerekse siyasi bakımdan sıkıntısının sonucudur. Halk daha serbest daha rahat yani refah içinde yaşama eğilimindedir.

S.C.F. kurucuları bunu iyi yakalamıştır.

Daha ziyade işçi kesiminin yoğun laştığı yerleşim bölge ve birimlerinde destek görmüştür. O halde S.C.F. irticai hareketlerden ziyade ekonomik, sosyal ve siyasi bir ihtiyaca cevap verecek yapıda olduğu kanaatini uyandırmıştır.

İzmir olaylarından da anlaşıldığı gibi S.C.F. lideri gericilerin gösterileriyle değil fakat işçilerin grevleriyle desteklenmiştir.

S.C.F.'nin açık, net, anlaşılır bir programı vardır. Liberal ekonomik görüşü yansıtmaktadır. Halkın desteklemesinin bir başka sebebi de budur. Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere Türkiye'de giderek tek parti devrinden çok partili siyasal hayata geçiş isteği S.C.F. ile bir kere daha gündeme getirilmiş ve deneme devresi yaşanmıştır.

S.C.F.'nin kurulması iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır.

Birincisi; Gazi Mustafa Kemal'in gerek yurt içinde gerekse batıda basit otoriter bir rejimden yana olmadığına anlaşılması.

İkincisinin de, siyasal açıdan her ne kadar hareket halktan gelmemiş olsa da halkın kendi problemlerinin bilincinden olduğunun görülmesi.

Bu bakımlardan S.C.F.'nin kuruluşu çok partili Türk siyasal tarihindeki önemli yerini almıştır.

E K L E R

EK I

Bethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı 9 Ağustos 1930 günü mektup

Türkiye Reisisumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Paris'de bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım.

Hâsıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime yüksek müsaadelerini istirham ederim.

İlk anda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, hammadde fiyatlarında dünya piyasasında meydana gelen düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde az çok bir durgunluk vücuda getirmiştir.

Ancak memleketimizde diğer yerler nazaran daha fazla hissolunan iktisadî kayba bu umumî sebeplerden maada hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmil olduğuna kanim.

Hükümet, malî kudretimizle uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş ve masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve da-

hilî sanatlar ve mahsüllerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracaatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da yabancı ithalâtına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarfedilmiştir. Millî paramız endişeli surette düşmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilâveten adalet işleri, dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi bildirerek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hülâsa, memleketimiz, Lozan andlaşmasından beri her türlü kapitülâsyon kuyudatından âzade olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükranına lâyık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihar şayan gayretlerine rağmen hâsıl olan netice memnuniyet verici olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim. Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin zan ve şüpheden âzâde gayret ve hüsnüniyetleri karşısında böyle bir neticenen nasıl hâsıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an vazgeçmedim.

Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisinin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten sakınmaları sebebiyle Millet Meclisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Siz yüksek reisimiz bu memleketi müthiş düşman istilâlarına karşı tarihte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir zafer kaydettiniz. Bütün vatan evlâtlarının şimdiye kadar hissetmedikleri is-

tiklâl ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten men eden köhne tesisatı kaldırdınız ve cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız. Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedîleşmesi için bir fırkâlî hükûmet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı tesis etmek ve hükûmetten millet işleri hakkında ciddî takip istemeği temin etmek ve bu işlerde hatâ varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayretlerinin meydana çıkmasına Cumhuriyet yapıcı olmak sıfatiyle herkesten evvel zatı riya-setpenahilerinin taraftar bulduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyet âşığı olmak sıfatiyle bu mukaddes gayelerin husulü emelinde, binaenaleyh tam ve hakikî cumhuriyetçi ve bütün mânasiyle lâik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkasının malî ve iktisadî ve dahilî ve haricî siyasetlerinin bir çok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasının da umum reisi olmaları dolayısıyla işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek, lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tâzimlerimi takdim ederim efendim.

Fethi

EK II

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beye yazdığı ve 12 Ağustos 1930 günü basına açıklanan mektubu

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi görüşlerinize ve suallerinize Reiscumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki, resmi vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumî reisliğini fiilen ifa etmekteyim. Fiilî riyyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reiscumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir.

Hükümetin icraatına müteallik olarak bildirdiğiniz noktai nazırların zamanında mevzu bahis oldukça cevaplarını vermek hükûmete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık olarak meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisinde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Reiscumhur olmuyarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi bile bulunsaydım, Fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insani ve siyasi ahlâkına emin olduğum sizin gibi bir zattın görüşlerini dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifa-

deli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaensaleyh Büyük Meclis'de aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telâkki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe Resicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik Cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

EK III

S.C.F nin Programı

Madde 1 - Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedîleşmesi gayedir.

Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve mesuniyet haklarını bilâistisna herkes için meri tutacak ve hiç bir arızaya uğratmayacaktır.

Madde 2- Vergiler millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

Vergi tarhında daha eslim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3- Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafîa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde 4 - Fırka, paramızı kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyen haricî sermayeye bu suretle yol açmakazindedir.

Madde 5 - Fırka, vatandaşların refahına malî ve iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan Hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zehiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Limen inhisarı kaldırılacaktır.

Madde 6 - Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülâtsiz usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi

zeyif düşüren mürebhacılıktan kurterılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde 7 - Dahili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vâsil olmakistediği nühim hedeftir. Teşviki sanayi Kanunu bihekkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mshsüllerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için terbirler alınacaktır.

Nakliyet ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde 8 - Halkın hükümet dairelerindeki işleri âzami sûret ve suhuletle görülecektir. Rüşvet ve suiistimelle-re karşı bilâ merhamet mücadele edilecektir.

Madde 9 - Mahkemelerin sûretle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yapılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde 10 - Fırka, harici siyasetindeki Türkiye Cumhuriyetin komşu ve bilümüm devletlerle münasetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde 11 - Fırka, dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdüfaa edecektir.

B I B L I Y O G R A F Y A

I. Genel Eserler

1. Ağaoglu, Ahmet; Serbest Fırka Hatıraları, Baha Matbaası, İstanbul, 1969
2. Ağaoglu, Samet; Babamın Arkadaşları, 3. Basım, İstanbul, 1969
3. Aydemir, Şevket Süreyya; İkinci Adam - İsmet İnönü, C.I. 1884 - 1938; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961
4. Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam, III. Baskı, İstanbul, 1969
5. Aydemir, Şevket Süreyya; Menderes'in Dramı (1899 - 1969) ; Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 1969
6. Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, C.II. (1920- 1927) M.E.B. İstanbul, 1972
7. Atatürk, Mustafa Kemal; Atatürk' ün Söylev ve Demecleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, C. III Ankara, 1945
8. Altuğ, Yılmaz; Türk Devrim Tarihi Dersleri
9. Atay, Falih Rifki; Çankaya, Sena Matbaası, İstanbul 1969
10. Başar, Ahmet Hamdi; Atatürk'le Uç Ay, İstanbul,1965
11. Cebesoy, Ali Fuad; Siyasi Hatıralar, II. Kısım,Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960
12. Goloğlu, Mahmut; Devrimler ve Tepkiler, Başnur Matbaası, Ankara, 1972

13. İnönü, Hatıralar; I. Basım, Ankara, 1987
14. İlmen, Süreyya; Zavallı Serbest Fırka, Muallim Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1951
15. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968
16. Kerpat, Kemal; Türk Demokresi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967
17. Kandemir, Feridun; Siyasi Dargınlıklar, Hisar Basımevi, İstanbul, 1955
18. Kırdar, Nermin; Serbest Fırka Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi? İstanbul, 1987
19. Kili, Suna; Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul
20. Knross, Lord; Atatürk ve Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Sender Yayınları, Dokuzuncu, Baskı, İstanbul, 1984
21. Kutey, Cemal; Tarih Sohbetleri 6, Halk Matbaası İstanbul, 1967
22. Lewis, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988
23. Melzig, Herbert; Mustafa Kemal Atatürk'ün Başlıca Nutukları, Ülkü Basımevi, İstanbul 1942
24. Mikusch, D.V.; Gazi Mustafa Kemal, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981
25. Sertel, Zekeriya; Hatırladıklarım, İstanbul, 1968
26. Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859 - 1952); İstanbul, 1952
27. Türk Ansiklopedisi, Ağaoglu Maddesi C.I

28. Us, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım. İstanbul, 1964
29. Us, Asım; Hatıra Notları, (1930-1950); İstanbul, 1966
30. Uzun, Hilmi; Hatıralarım, Ankara, 1959
31. Yazman, Aslan Tufan; Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969
32. Yetkin, Çetin; Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan Yayınları, 1982
33. Yücel, Hasan Ali; Nuri Conker; Zabit ve Kumandan Türkiye İş Bankası, Yayınları, Ankara, 1969

II. Gazete Haberleri ve Makaleler

1. Ağaoglu, Ahmet; Son Posta, 2 Aralık 1931
2. Ağaoglu, Ahmet; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930
4. Yunus Nadi; Cumhuriyet, 20 Ağustos 1920
5. Akşam, 13 Eylül 1930
6. Akşam, 26 Ağustos 1930
7. Cumhuriyet, 6-7-8 Eylül 1930
8. Cumhuriyet, 10 Eylül 1930
9. Cumhuriyet, 5 Eylül 1930
10. Cumhuriyet, 6 Eylül 1930
11. Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930
12. Cumhuriyet, 26-27 Ağustos 1930
13. Cumhuriyet, 1 Eylül 1930
14. Cumhuriyet, 6 Ekim 1930
15. Hakimiyet-i Milliye 7 Eylül 1930
16. Hakimiyet-i Milliye 13 Eylül 1930
17. Hakimiyet-i Milliye 6 Eylül 1930

18. Hakimiyet-i Milliye 1 Eylül 1930
19. Hakimiyet-i Milliye 4 Eylül 1930
20. Hakimiyet-i Milliye, 6 Ekim 1930
21. Son Posta, 13 Ekim 1930
22. Vakit, 13 Ekim 1930
23. Vakit, 14-17 Ekim 1930
24. Yarın, 6 Eylül 1930

III. Açık Mektuplar ve Belgeler

Okyar, Fethi; Mustafa Kemal'e 9 Ağustos 1930 günlü mektup, Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930; Hakimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1930 ve A. Ağaoğlu; a.g.e., s.20-22, Okyar; a.g.e., S. 20-22, Okyar; a.g.e. S. 428-430, Tunaya; a.g.e. S. 631-633

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; Fethi Bey'e yazılan 11 Ağustos 1930 günlü mektup; Hakimiyet-i Milliye, 12 Ağustos 1930 ve A. Ağaoğlu; a.g.e. S. 22-23, Okyar; a.g.e. S. 436-437, Tunaya; a.g.e., S. 633

S.C.F.nin Programı; 13 Ağustos günlü gazeteler, Ağaoğlu, a.g.e., S. 159-160, Okyar, a.g.e., S. 470-472, Tunaya, a.g.e., 633-634

IV: T.B.M.M. ndeki görüşmeler için, T.B.M.M., Z.C. Devre 3 İçtima 3, C.XXVII; Devre 3, İçtima 4, C. XXII'den yararlanılmıştır.